

نوشته های پراکنده: در باره ادبیات؛ تاریخ و ادیان
دفتر اول: نگاه انسانی در ادبیات و زندگی
علیرضا عطاران «آرام»

خرداد ۱۳۸۶

در نگاه نخست، تنها وجه مشترک این مجموعه؛ این است که همگی در باره ادبیات داستانی است. اما موضوع دیگری که باعث شد این دوازده مقاله را یکجا بصورت کتابچه دریاورم، تمی واحد بود که میان همه این مقالات وجود دارد. **نگاه انسانی در ادبیات.**

پرسش هایی که همیشه برای بیشتر نویسندگان مطرح بوده؛ این است که: «نوشتن چیست؟ نوشتن برای چیست و برای کیست؟» البته، ادبیات بیش از هر چیزی در باره ی انسان سخن می گوید: در باره ی جایگاه، موقعیت و از همه مهمتر تنهایی او. ضمن این که نوشتن برای نویسنده می تواند گریز باشد و جستجو. گریز از دنیایی که با او سر ناسازگاری دارد؛ برای همین احساس بیگانگی می کند و گاه پوچی، و جستجو باشد برای دنیای - داستانی - که بتواند لافل دمی کوتاه احساس آرامش کند. اما هنگامی این جستجو مهم شمرده می شود که احساس شود انسان که در جهان تنها و بیگانه رها شده، بخاطر این است که از هستی خود و از اصل انسانی خود دور افتاده است. - که این امر علل بسیاری می تواند داشته باشد، - بدون این که به این موضوع وارد شوم، تأکید می کنم هر علتی داشته باشد، همیشه یا لافل در بیشتر موارد به سست شدن یا گسیخته شدن پیوند فرد با خودش همراه بوده است.

پس ادبیات گریز و جستجو است، آنهم جستجویی مدام، میدان عمل آن هم همیشه دنیای انسانی - شخصیت ها - است و مواد اولیه ی آن خلق، تجسم، انعکاس و حتی تحلیل رفتار و کنش او، آنهم برای درک و شناخت موقعیت انسان در جهان. بنابراین مسئله نگاه انسانی، مسئله اساسی ادبیات است. و شاید اساسی ترین مسئله آن. همه این مقالات در وبلاگ نویسنده و نیز دیگر سایت های ادبی منتشر شده است. اما یکجا بودن آن لافل می تواند دسترسی به آن ها را آسان کند. امیدوارم مورد پسند علامندان قرار بگیرد. همین.

عطاران «آرام»

نظم موجود را نمی پذیرد و با رفتار خود مخاطب را دچار شگفتی می سازد. اما با این وجود سرخ اصلی قهرمان در داستان نویسنده است و نمی گذارد اقتدار قهرمان کاملا شکسته شود.

در آغاز قرن بیستم، انسان در اروپا و امریکا بیش از هر چیز توسط ماشین به کنار زده شد. بشر در مقابل سیطره ماشین آرام آرام تسلیم شد. در پی آن فجایعی همچون، جنگ، استبداد، سیطره مذهب و ایدئولوژی ها، فاشیسم و روابط نابرابر اجتماعی همه چیز و همه کس را دگرگون کرد. دانش در کل دچار انقلاب کلی گشت، فلسفه از بنیاد دگرگون شد، بنیان ها چنان مورد انکار قرار گرفتند که بر هر چیز مهر عدم قطعیت خورد.

جستجوی قصه

نویسنده مدرن، ضمن نشان دادن پوچی، سردرگمی، سرخوردگی و ناتوانی انسان مدرن، همیشه در جستجوی چیزی گم شده است.

بشر دریافت جهان هر چه جهان به جلو می رود، بیشتر در تسخیر اشیای در می آید. اشیایی که روابط انسانی و اجتماعی را تعیین می کنند و ارزش سوداگرانه اشیا را نشان می دهد. مردم روز بروز بیشتر شیفته اشیا می گردند، غافل از اینکه اشیا جای انسان را گرفته و آدمی زیر نفوذ افسون جامعهی مصرفی، بجای پیگیری علل این شیفتگی، هر روز اندکی بیشتر در دام آن فرو می رود.

ناتوانی بشر در مقابل مصائب بوجود آمده او را وادار کرد به موجودی ناتوان و بی پناه و تنها درآید که در ادبیات بصورت شخصیت های افسرده؛ پوچ، بیگانه و محکوم به شکستی نمودار شدند که حداکثر توانستند عصیان کنند و اعتراض. برای همین در چنین ادبیاتی از رعایت زمان منطقی، استعمال دقیق ماضی مطلق، صیغه سوم شخص، طرح و توطئه و کشش هر حادثه فرعی به سوی غایتی روشن خبری نیست. هر چه است پوچی، اضطراب و دلهره ای است که بشر را رها

شاید بتوان ادبیات معاصر را به سه شاخه تقسیم کرد، ادبیات سنتی، مدرنیست و پست مدرنیست.

قصه سنتی با شاخص هایی چون بالزاک فلور و انبوهی از نویسندگانی که هنر خود را بکار می بردند تا به مخاطب القا کنند، با روایتی واقعی سروکار دارند و خواننده نیز به خود می قبولاند که با سرگذشتی حقیقی روبرو است. به عبارتی قصه سنتی بر بنیاد توافق خواننده و نویسنده استوار است. نویسنده تظاهر می کند که سرگذشتی واقعی را بیان می کند و خواننده نیز به واقعیت داستان گردن می نهد. توفیق نویسنده در حقیقت نمایی یک دورغ است.

در این نوع روایت نه تنها همه چیز از چهارچوب منطقی برخوردار است که شخصیت ها و قهرمانان نیز در ید قدرت نویسنده قرار دارند.

چنین ادبیاتی رسالتی فرازمینی و اخلاقی برای خود قائل است؛ تا قهرمانی خلق کند که مخاطب بتواند با او ارتباط برقرار کند و در باره اش داوری کند، دوستش بدارد، از او نفرت داشته باشد یا احساس ترحم و عطف خواننده را جلب کند.

نویسنده چنان در پی تفسیر و تبیین قهرمان و موقعیت او بر می آید که بی رقیب بماند و بتواند به جایگاه رفیع آرمانی عروج کند. گرچه گاهی نویسنده این قواعد را زیر پا می گذارد و شخصیتی سراسری، بیکاره ای ولگرد، دیوانه ای شورشی خلق می کند که

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

قصه‌ی مدرن با تحول از قصه سنتی؛ حرکتی را از بالزاک آغاز و به فلور، داستایوسکی، فاکنر، پروست، جویس، کافکا و بکت ختم شد. اما بزودی گروهی پیدا شدند - آلن رب گری یه، میشل بوتور، ناتالی ساروت و کلود سیمون - که خود را ادامه دهنده راه مدرنیست‌ها می دانستند که بزودی به نام پست مدرنیست‌ها شناخته شدند.

گرچه اینان خود جمله طنز مشهوری دارند؛ که مکتبی تشکیل نمی‌دهند، بلکه بطور مشترک مکتبی را درهم می‌ریزند.

از نظر اینان بشر هر چه بیشتر پیش می‌رود، بجای اینکه از مصائب و مشکلاتش کاسته شود، با غنای فرهنگی خود و دانش و بار فلسفی که بوجود می‌آورد، چهره جهان را بیشتر می‌پوشاند. چنانکه خود در میان این شلوغی و ازدحام بیشتر گم می‌شود. اینجاست که قصه نو باید سعی کند این پرده اوهام را بدرد.

از برجسته ترین نویسندگان رمان نو؛ باید از آلن رب گری‌یه و کلود سیمون نام برد. بدین منظور نخست اشاره ای مختصر به داستان های آلن رب گری‌یه می‌کنم.

نمی‌کند. و این گونه بود که قهرمان قصه مدرن شکل گرفت.

نویسنده مدرن، ضمن نشان دادن پوچی، سردرگمی، سرخوردگی و ناتوانی انسان مدرن، همیشه در جستجوی چیزی گم شده است.

برای همین با وجودی که قهرمان قصه مدرن با همه چیز بیگانه است؛ از همه چیز سرخورده است، تنها و رانده از همه جا احساس پوچی و تنهایی می‌کند. بدتر از آن مدام احساس می‌کند نیروهایی ویرانگر درصدد نابودی او هستند، اما نگاه انسانی‌اش غایب نیست. چرا که مدام در پی انسان گم شده است، برای همین از همه چی بیزاری می‌جوید و به هر چی اعتراض می‌کند.

قهرمان بیگانه «کامو» چرا دست به جنایت می‌زند؟ آیا این را اعتراضی به بیگانگی و پوچی خودش و در نهایت بشریت به حساب می‌آورد؟ همچنین قهرمان قصر «کافکا» - که تنها به نام «کا» نامیده می‌شود - به جستجوی بیهوده ای در اتاق‌ها، پلکان و دهلیزهای قصر می‌پردازد، تنها اعتراضی است به بی‌عدالتی که به او - و در دورنمای کلی‌تر به انسانیت - است. همان اعتراضی که شخصیت دیگرش را به جانوری تبدیل می‌کند، تا اوج سرخوردگی انسان را نشان دهد.

«مداد پاک کن‌ها» مهمترین داستان رب - گری‌یه بحساب می‌آید، در این داستان کارآگاهی مأمور تحقیق در باره ی چند قتل با انگیزه‌های سیاسی است. او در پی شناسایی ضاربی است که فردی به نام دوپون را مورد هدف گلوله قرار داده است. قربانی هنوز نمرده است، اما اداره پلیس سعی می‌کند وانمود کند که قربانی مرده است. از آن طرف؛ کارآگاه پس از تحقیق و تلاش بیهوده تصمیم می‌گیرد قربانی را بکشد. نویسنده سعی دارد کاری کند تا قربانی دوبار کشته شود (بار اول به دروغ از سوی اداره پلیس و بار دیگر به راستی از سوی کارآگاه می‌میرد) تا با این کار نشان دهد در عین حال که برای طرح و توطئه کلاسیک ارزشی قائل نیست، چنان مهارتی دارد که می‌تواند شخصیت قصه‌ش را بجای یکبار دو بار بکشد.

«بیننده» : در این قصه مردم ساکن یک جزیره، در حقیقت به سطح «بیننده» و تماشاگر صرف تنزل پیدا کرده‌اند، به نظر این بینندگان، جنایت امری است

محتوم و طبیعی، چرا که قربانی این جنایت خود عنصری ضد اجتماعی است و عامل غیراخلاقی محسوب می‌شود.

«**حسادت**»: در این قصه، احساسات در ردیف اشیا قرار می‌گیرد و نمی‌توان آن را از اشیا جدا ساخت. سلطه‌ی اشیا سبب سقوط عواطف می‌شود و حضور آدمی را به کالایی محدود می‌سازد. (لازم است اشاره شود که منظور از اشیا نه معنای کلی آن، بلکه به هرچیزی گفته می‌شود که ذهن را تحت تأثیر قرار می‌دهد.»

«**طرحی برای انقلاب**»: در این قصه چندین بازپرسی کارآگاهانه تشکیل می‌گردد که عمده این بازپرسی‌ها به اعدام منتهی می‌شود. در این ماجرا، تکیه بر شکنجه بیش از پاسخ است و شدیدترین لذت‌ها در پی رنج‌ها فراهم می‌شود.

هم می‌تواند آن را برای لذت، مورد توصیف قرار دهد - نه تفسیر. - همین!
اگرچه باید گفت، آن رب‌گری‌یه در میان مخاطبان توفیق چندانی پیدا نکرد، بطوریکه مهمترین اثر او - مداد پاکن‌ها - ظرف هشت سال پس از نشر کتاب،

جنگ چیز دیگری است. طبیعی است و همیشه نیز وجود داشته. همین الان هم وجود دارد. درست در همین لحظه که ما مشغول گفتگو هستیم عده‌ای در کار کشتن یکدیگرند.

تنها توانست تنها چهار هزار نسخه را بفروش برساند. بطوریکه ناشر کتاب، در مصاحبه‌ای اعتراف کرد با این رقم تنها هزینه صحافی کتاب را بدست آورده است؛ اما کلودسیمون یار دیگر او از اقبال بهتری برخوردار گردید و بویژه که با تصاحب جایزه نوبل، رمان‌های او از استقبال بیشتری برخوردار گردیده است. برای اینکه مطلب به درازا نکشد، بررسی آثار او را به جایی دیگر موکول کرده و تنها به خواندن بخش‌هایی از مصاحبه او و نظریاتش اکتفا می‌شود.

(۱)

اگر بخواهیم تفسیری برای این قصه‌ها بیاوریم، می‌توان گفت دنیای این قصه‌ها نه معنای ویژه‌ای دارد و نه حتی پوچ است. زمانی که خوانندگان و منتقدان از گری‌یه می‌پرسند، این قصه‌ها که نه قهرمان مشخص دارند و نه داستان پیگیر و نه حتی معنای روشن و معین، چیست؟

گری‌یه پاسخ می‌دهد: «هیچ، تنها صورتی نو. صورتی که نیازی به عناصر کهنه ندارد. چرا که هدفش ارتباطی دیگر بین انسان و جهان اوست. جهانی که تغییر یافته و انسانی که دیگر نه همان است که بود! همین دنیایی که هست. گاه خوب است و گاه بد. آنچه که بد است انسانی است و آنچه که خوب باز هم انسانی است.

به عبارتی از نظر پست مدرنیست‌ها؛ واقعیات توهمی بیش نیست. واقعی‌ترین اثر تنها می‌تواند اشاره‌ای گذرا به جهانی بکند که دور و جدا از پندارهای ممکن وجود دارد. وظیفه قصه نو نه تنها جستجوی چیزی است که نیست، حتا درصدد اعتراض هم نیست. انسان برای انجام اعمال خود انگیزه‌ای ندارد. هدف قصه‌نویس صرفاً نوعی روایت بی‌طرفانه است؛ بی‌رنگ و بی‌داوری. بدون اینکه به سطح کشیده شود یا دل به امید واهی نهد. خیلی که پیش برود می‌توان ادعا کند؛ قصه نو به جهان گوش فرا می‌دهد، آن را احساس می‌کند، گاه

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

می‌شوند. در ما هیولایی نهفته است. آشوبتس را انسانها ساخته‌اند. «مارکی دوساد» را بخوان. هیچ چیزی غیر انسانی ای وجود ندارد.

...

سیمون: همه چیز در کار است تا کتابی زیبا نوشته شود. Georgica ی مرا در نظر بگیرید. هیچ چیز از آنچه را که نوشتم خودم تجربه نکرده‌ام. کار من فقط این بوده: همه چیز را آن‌گونه ترکیب کنم که با هم تناسب داشته باشند.

رادیش: این کمی تقدیس لذت hedonistisch نیست؟
سیمون: چه چیز دیگری باید مد نظر بوده باشد؟ کتاب را برای چه می‌خوانید؟ برای لذت بردن.

رادیش: برای درک بهتر جهان. من با خواندن رمانی از شما جهان را بهتر می‌فهمم.

سیمون: یعنی که از بهتر فهمیدن جهان لذت می‌برید.

رادیش: آخرین کتابتان Le Jardin des Plantes بیشتر آندوه زیستن را می‌آموزد تا لذت خواندن را. (در آن) از کسالت و خستگی بسیار گفته شده.

سیمون: نه به آن شکل که شما فکر می‌کنید.... جهان زیباست و من هنوز تمام کتابها را نخوانده باید ترکش کنم.

رادیش: هنگام ترک جهان افسوس چه چیز را بیشتر از همه می‌خورید؟
سیمون: زندگی. پرندگان، آسمان. عدم امکان شنا کردن و زیر آفتاب بودن. همه چیز، همه چیز، همه چیز.

رادیش: پس به این ترتیب از هنر نمی‌شود چیزی آموخت.

سیمون: عجب سوالهایی می‌کنید.

رادیش: چه می‌توان آموخت؟

سیمون: برای من فقط «چگونه» اهمیت دارد! «چگونه چیزی که اتفاق می‌افتد و نه چرایی آن. چرا سبزه وجود دارد؟ چرا ستارگان وجود دارند؟ پاسخ به این پرسشها کار روحانیان است.

رادیش: یا این که چرا جنگها اتفاق افتادند. چرا آشوبتس به وجود آمد.

خانم سیمون: او برای اینها جوابی ندارد. این‌که ما چگونه به آنجا رسیدیم را می‌تواند بگوید.

سیمون: نمی‌توانم. اگر بگویم که چگونه به آنجا رسیدیم یعنی که چرایی‌اش را هم می‌دانم. هیچ کس توان درک آشوبتس را ندارد. در کنگو این حوادث جور دیگری اتفاق می‌افتد.

خانم سیمون: کلود هیچ وقت خودش را با این مسئله مشغول نکرده. هر کس واقعا به آن پردازد شاید چراییش را نیز دریابد.

سیمون: نه، این غیر قابل توضیح است. جنگ چیز دیگری است. طبیعی است و همیشه نیز وجود داشته. همین الان هم وجود دارد. درست در همین لحظه که مامشغول گفتگو هستیم عده‌ای درکار کشتن یکدیگرند. ما مثل

خانمهای کتاب پروست در مهبانی Balbec در نشستیم و همین بغل عده‌ای دارند به هم تیراندازی می‌کنند. هیچ چیز غیرانسانی‌ای وجود ندارد. همهی اعمال غیرانسانی را انسانها مرتکب

سیمون: پس از کافکا و پروست، دیگر نوشتن به طبق معمول ممکن نبود. آدم داستان را برای چه خلق می‌کند؟ همسرم باز مخالفت خواهد کرد. فلوربر چرا «مادام بواری» را می‌نویسد؟ مسلما نه برای روایت کردن ماجرای خیانت در یک رابطه‌ی زناشویی. علت وجودی چنین رمانهایی هنگام نوشتن به وجود می‌آید. ما می‌نویسیم و هیچ نمی‌دانیم.

....

خانم سیمون: کلود پدر و مادرش را زود از دست داد. نه ماهه بود که پدرش درگذشت. خواهر و برادری هم نداشت و کاملا تنها بود. برای او این چیزها موثرتر از هر چیز دیگر بود.

سیمون: چه چیز اهمیت دارد؟ پروست زندگی ابلهانه‌ای را میان ابلهان گذراند و این به کارش لطمه‌ای نزد آدم حنا وقتی تجربه‌ای هم نکند باز چیزی تجربه کرده است.

رادیش: مثلا چه چیزی؟
سیمون: یک چیزی. دوران موضوعهای اساسی و مسایل اساسی در ادبیات به سرآمده. ون‌گوگ یک جفت چکمه را نقاشی می‌کند و والسلام.

رادیش: و اندکی بعد بوم نقاشی خالی می‌ماند. شما مدام سوژه را کوچکتز کرده‌اید. چیز دیگری باقی می‌ماند؟

سیمون: همه چیز. همیشه کاری برای انجام دادن هست. در هنر پیشرفت وجود ندارد. آدم همیشه کار دیگری انجام می‌دهد؛ کاری که الزاما بهتر هم نیست.

نویس این نیست که همه چیز را آن گونه ترکیب کند که با هم تناسب داشته باشند؛ آن هم برای کسب لذت بیشتر. بلکه قصه یک جستجوست، جستجوی انسان گم شده که بیگانه و تنها در جهان رها شده است، جستجویی که هیچگاه نایستی نگاه انسانی اش گم شود. نگاهی که می تواند چنان گرمایی به انسان ببخشد که در زندگی واقعی پیدا نشود.

پاییز ۱۳۸۳ آلمان

(همه چیز یعنی لذت) البته باید گفت؛ مشکل از آقای سیمون نیست. این قصه نو است که انسان را فراموش کرده است و بدتر آنکه نگاه انسانی اش در پی لذت است. هیچی از نظر اینان جز کشف و تصاحب لذت ارزش ندارد، حتا اگر در گوشه ای گروهی در حال نابودی دیگران باشند، نه تنها توجه آنها را بر نمی انگیزد که می تواند انسانی نیز باشد.

با این که باید تأکید کرد، قصه ای که در پی تبیین و تفسیر جهان برآید، از جایگاه خود دور می شود، حتی اگر در راستای وصول ارزش های علوی و یا زمینی نیز بکار برده شود، نکوهیده است. اما هدف قصه

توضیح:

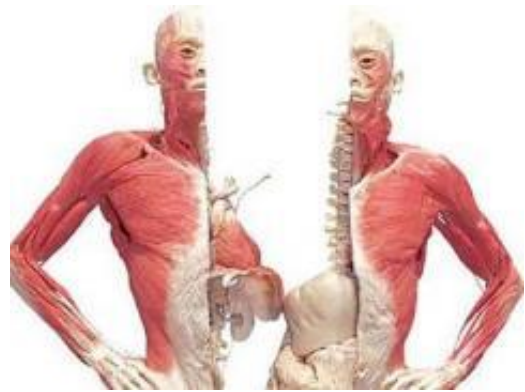
۱- این مصاحبه توسط ایریس رادیش منتقد و نویسنده آلمانی صورت گرفت، ضمن اینکه در این مصاحبه خانم سیمون نیز حضور داشته است.

حافظه‌ی ناخودآگاه نویسنده با حافظه‌ی ناخودآگاه مخاطب، همگونی پیدا کند.

نویسنده‌ای که از اساطیر یاری می‌جوید، درصد گزارش مو بموی رخداد‌های اسطوره‌ای نیست و قصد تحلیل و پردازش آنها ندارد، اساطیر برای او وسیله شناخت است، آنها وسیله مهمی. مانند راهنمای بزرگ از علائم که به اشکال گوناگون درست شده و هدف آن بیدار کردن خاطرات و کشف و شهودی ژرف است، تا انسان را به سوی معرفت و آگاهی رهنمون کند.

بستر اساطیری «سمفونی مردگان»

این گونه است که «اورهان» قابیل می‌شود و «آیدین» هابیل. زن دغدغه اصلی اورهان می‌شود.

در باره «سمفونی مردگان» نوشته عباس

معروفی، مقوله برادرکشی برجسته‌ترین تم داستان است، چنانکه خود نویسنده نیز صریحاً این امر را یادآور شده است:

«من هابیل و قابیل دورانم را
روایت کرده ام.»

مقوله برادرکشی یا فرزندکشی در ادبیات اساطیری و دینی و نیز در تاریخ سیاسی ما موضوع تازه‌ای نیست. هابیل و قابیل و مرگ سهراب در روایات اساطیری و سنت فرزندکشی و برادرکشی در تاریخ سیاسی - پیش از اسلام و پس از آن - به خوبی گویای این امر است. ضمن این که این روایت بطور مشخص در «قرآن - و تورات» آمده است.

آدم برای هابیل همسری برمی‌گزیند، اما قابیل حکم را نمی‌پذیرد. پس تصمیم می‌گیرند هر کدام قربانی به درگاه خداوند نثار کنند. هابیل اقدام به نثار هدیه‌ای می‌کند - محصول زمینش - که گرچه برای

اگر فلاسفه اساطیر را برای شناخت عقاید و نظام‌های فکری جوامع پیشین تجزیه و تحلیل کردند، یا پژوهشگران و مورخان، با جستجوی اساطیر در پی تحلیل و خاستگاه تاریخی آن برآمدند، که به شناخت بهتر تمدن‌ها و جوامع و آداب و رسوم آنها برسند، روانشناسان نخستین بار اساطیر را در پرتو رویا تفسیر کرده و مدعی شدند اساطیر، همان نقش رویا در زندگی فرد را ایفا کرده و تجلی خواست‌های ناخودآگاه اوست. موضوعی که بعدها دستمایه آثار بسیاری از نویسندگان قرار گرفت و از سوی منتقدان به نظریه «کهن‌نمونه» شناخته شد.

این نظریه بر این باور است که در پس ذهن خودآگاه هر انسان، بخشی دیگری به نام ناخودآگاه قومی وجود دارد. این ناخودآگاه به نویسنده اجازه می‌دهد از تصاویر بدوی و آغازین بهره‌برداری نماید، تا بتواند تخیل خواننده را فعال نماید و از این راه

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

کند، هیچ دل نگران نیست و واکنشی نشان نمی‌دهد. زمانی که اتاقش را گرفتند و ناچار شد به زیرزمین خانه قناعت کند؛ بارها به برادر می‌گوید به خاطر مال و منال نباید برادری را زیر بگذارند.

نویسنده برای تاکید بیشتر به این موضوع تمهیدات دیگری نیز بکار می‌برد، چه آنجا که مردم به اورهان لقب «برادرکش» می‌دهند و یا کلاغ هایی که بالای خانه او نظاره‌گر اعمالش هستند.*

دستان «اورهان» نیز از کودکی همواره مشت کرده بوده است و پدر چنین تفسیر می‌کرد که او مال جمع‌کن می‌شود و زندگی‌اش را توی مشتش می‌گیرد. **

اما از آنجا که قرار نیست ادبیات روایت کننده صرف اساطیر باشد، در فاصله‌ای که اورهان از حجره به شورابی می‌رود، دیگر نه در فکر کشتن برادر که حتا بخاطر دل بی‌صاحب مانده‌اش، برادر را می‌جوید.

زمستان ۱۳۸۳ - آلمان

او ارزشمند است، اما می‌داند برای بدست آوردن گم‌شده‌ای قربانی می‌دهد که ارزش آن بسی بیشتر است و یافتنش آرزوی آرمانی اوست. در حالی که قابیل با بخل و حُبّ مال، پیشکشی نه چندان ارزشمند می‌آورد که موجب سرزنش خداوند قرار می‌گیرد. قابیل که حاضر نیست شکست را بپذیرد، قصد کشتن برادر می‌کند. و این گونه است که «اورهان» قابیل می‌شود و «آیدین» هابیل. زن دغدغه اصلی اورهان می‌شود، تا آنجا که بر سر قبر پدر زار می‌زند:

«چرا زنها نگاهم نمی‌کنند، چرا
اخمشان را برای من می‌آورند؟
چرا قشنگترین دختر دنیا شیدای
برادرم شده؟»

سمفونی مردگان... ص ۲۸»

باز می‌خوانیم:

«من وقتی به آن چشم‌های
ملتمس طلایی نگاه می‌کردم،
می‌مردم. من شب‌ها خواب
نداشتم، توی دلم می‌گفتم: به خدا
قسم نابودت می‌کنم، برادر.»

سمفونی مردگان... ص ...»

در روایت هابیل و قابیل می‌خوانیم که هابیل در پاسخ برادر چنین می‌گوید:

«اگرتو به کشتن من دست
برآوری، من هرگز به کشتن تو
دست برنیاورم که من از خدای
جهانیاں می‌ترسم.»

منبع: کتاب «مرگ رنگ» اثر الهام یکتا .

در «سمفونی مردگان» نیز «آیدین» هابیل‌وار رفتار می‌کند و از این که داشته‌هایش را - چیزهایی که به حق یا ناحق به او رسیده است - برادر تصاحب

«... همه چیز بیهوده است، زندگی سراسر بیهودگی است. درست مانند دویدن دنبال باد.»
« سلیمان نبی »

«... شاید بشود جامعه ای ساخت که بتوان در آن زندگی کرد، اما با این همه زندگی پوچ است. بی هدف است و به تمامی می رسید، اما معلوم نیست چرا؟»
«بهرام صادقی»

بازیچه ملکوت

با این که بهرام صادقی آثار فزونی ندارد، (مجموعه داستان «سنگر و قمقمه های خالی» به همراه چند داستان پراکنده و یک داستان بلند به نام «ملکوت») اما با همین کارنامه؛ به عنوان یکی از بهترین داستان نویسان معاصر جایگاه خود را تثبیت کرده است. بطور کلی آثار او را می توان به دو دسته مشخص تعریف کرد: نخست داستان هایی که با داشتن درونمایه طنزی تلخ، زندگی و جامعه را به ریشخند گرفته است، - گرچه گاه نیز دورنمای امید به زندگی بهتر، در بعضی آثار او دیده می شود. دوم داستان های فلسفی که بیشتر به پوچی و بیهودگی زندگی اشاره دارد، که مهمترین آن داستان بلند «ملکوت» است؛ اثری که از شاخص ترین نوشته های اوست. اما بیش از آنکه به «ملکوت» پردازم، لازم است اشاره ای به داستان کوتاه «تدریس در بهار دل انگیز» بکنم، چون علاوه بر اینکه از بهترین داستان های فلسفی نویسنده است، شخصیت این داستان همسویی نزدیکی با شخصیت اصلی «ملکوت» دارد. موضوع داستان «تدریس...» در باره کلاس درسی است که شاگردان و معلم؛ با توصیفی واقعی و حقیقی ترسیم می شوند. بطوریکه خواننده نیز در این فضا قرار می گیرد و همه چیز را طبیعی و حقیقی می پندارد. اما خیلی زود پی می برد که همه چیز توهمی بیش نیست و گویی شخصیت ها در مه و غباری رمزآلود قرار گرفته اند و توانایی شکستن این فضای غیرمحسوس را ندارند. شاگردان با اینکه در کلاس حضور دارند، اما همگی تنهایند. هیچکس نمی تواند با دیگری ارتباط برقرار کند. هیچکس نمی داند مخاطبش کیست؟ مگر معلم کلاس که بجای تدریس، شاگردان را محاکمه و گاه شاگردی که پیرتر از دیگران است، مواخذه و مجازات می کند. آیا شخصیت معلم، همان «م.ل» داستان «ملکوت» است؟

ملکوت

و کامجویی از لذت های آن هستند، برای همین آرزوی زندگی طولانی دارند.

نویسنده برای تحقق این امر از اساطیر یاری می جوید. او «م.ل» را جای «یهوه» می نشاند و «دکتر حاتم» را جای «ابلیس» تا ضمن ارائه درگیری ازلی میان «یهوه» و «ابلیس» به این پرسش اساسی پاسخ دهد؛ که انسان در میان این دوگانگی تناقض آمیز «نیک و بد، نور و تاریکی، خیر و شر و ...» تنها بازپچه ای بیش نیست، بازپچه ای که در نهایت ناامیدی از همه جا به پوچی می رسد و حتی ناچار می شود رنجی ابدی و سزیف گونه را تحمل کند.

**نمی دانم آسمان را قبول کنم یا زمین
راه، ملکوت کدام را؟ ... من مثل
خرده آهنی میان این دو قطب نیرومند و
متضاد چرخ می خوردم.**

شخصیت های زمینی داستان، همگی دوستدار زندگی هستند و از مرگ می ترسند. چه «مرد جوان» که کارمندی ساده اما ناامید به آینده است، سعی می کند امیدوارانه کار ارزشمندی انجام دهد و چه «مرد چاق» که تاجر پولدار موفقی است و دوست دارد سال ها زندگی کند و از آن لذت ببرد. حتی «مرد ناشناس» که بعد مشخص می شود، همدست «دکتر حاتم» یا همان «ابلیس» است، سعی می کند با جمع آنان هیجان بدهد و لذت ببرد.

مرد چاق خنده ی خود را فرو خورد و

دستش را از دست دوستش بیرون کشید؟

- صدبار گفته ام که از این شوخی ها

بدم می آید. حالا به کوری چشم تو،

درست گوش کن، خیال دارم صد سال

در ابتدای داستان به آیه ای از قرآن، «**فَبَشِّرْ هُم بِعَذَابِ أَلِيمٍ**» اشاره می شود. مشخص نیست نویسنده از ذکر این پیام چه هدفی دارد! به عبارتی از کدام عذاب الیم می ترسد؟ جن، مرگ یا سرنوشت تقدیرگرایانه ای که گریبان انسان را در چنگال خود گرفته و راه گریزی ندارد؟ در شهرستانی کوچک و دورافتاده، آقای «مؤدت» به همراه سه نفر از دوستانش در باغی مشغول خوشگذرانی هستند. - از این گروه تنها شخصیت اصلی «آقای مؤدت» به اسم نامیده می شود. دیگر شخصیت ها: مرد ناشناس، مرد چاق و مرد جوان همگی با همین مشخصات معرفی می شوند. - در این موقع جن در بدن آقای «مؤدت» حلول می کند؛ چنان که داستان با همین جمله آغاز می گردد:

«در ساعت یازده شب چهارشنبه آن

هفته جن در آقای «مؤدت» حلول کرد...»

در اینجا با دو گونه زمان مواجهیم، زمان خطی داستان که روال حادثه و زندگی شخصیت ها را پی می گیرد. و این زمان از چهارشنبه شب، ساعت یازده آغاز و تا صبح پنجشنبه به پایان می رسد. این همان زمان جاری، گذرا و فرسایشی است و به عبارتی با مرگ پیوند می خورد. اما زمان دیگری نیز است که بر ذهنیت و اندیشه شخصیت ها حاکم است، و آن زمان اسطوره ای است که با شیوه سیال ذهن و تک گویی های درونی و خاطرات و بازگشت به گذشته، از ازل تا ابد تداوم دارد.

از یک سو با خلق شخصیت های اساطیری («م.ل» و «دکتر حاتم») روبرو هستیم که از دنیای بی مرگی خسته شده اند و مرگ را آرزو می کنند، - برای نشان دادن پوچی و بیهودگی زندگی - و از سوی دیگر، شخصیت های زمینی - مردانی که در باغ مشغول عیش و نوش می باشند. - همگی خواستار این دنیا و شیفته زیبایی ها

**«مرد جوان» نمی پذیرد و مایوسانه
اعتراض می کند. اما زمانی که درمی یابد،
تاکنون بازیچه ملکوت بوده و به این دلیل
زنده مانده است که رنج بکشد، به پوچی
و بیهودگی زندگی پی می برد.**

«م.ل» که خودش را به تیغ جراحی «دکتر حاتم» سپرده است، پیش از آنکه آخرین جراحی روی دست سالم او انجام شود، دچار کابوس هایی می شود که شخصیتش را متحول می کند. او در یکی از غروب های حزن انگیز، به یاد می آورد؛ چگونه سرش را کشته و نوکرش - شکو - که شاهد قتل بوده، لال کرده است. و اکنون که از ملکوت خود به زمین آمده، یکباره می فهمد «دکتر حاتم» همان ناشناس مرموزی است که در گذشته طرح دوستی با پسرش ریخته و اندیشه پوچی و بیهودگی را به او القا کرده است. برای همین از ترس اینکه پسرش وسوسه شود و به «دکتر حاتم» بپیوندد، او را می کشد و تصمیم می گیرد، «دکتر حاتم» را نیز بکشد. از طرفی «دکتر حاتم» نیز «م.ل» را شناخته و برای همین تاریخ آخرین جراحی او را مدام عقب می اندازد. که شاید بتواند مقاومت او را درهم بشکند. - زمانی که این میل به زندگی در «م.ل» جوانه می زند و تصمیم می گیرد که از همه مواهب زندگی استفاده کند و لذت ببرد، حتی سعی می کند، همه اندیشه های تلخ خود را مانند: اعضای تکه تکه شدن بدنش، کشتن پسرش، درگیری با «دکتر حاتم» و ... را از ذهنش دور بریزد. از «دکتر حاتم» می خواهد که از بریدن آخرین عضو بدنش خودداری کند، غافل از اینکه همه چیز پایان یافته و مرگ و بیهودگی زندگی یکباره به سراغ همه می آید. چونکه به همه ساکنان شهر، مرد چاق، مرد جوان و حتی «م.ل» آمپولی تزریق می شود که هیچ پادزهری به آن کارگر نیست و همه را خواهد کشت.

عمر کنم، به همین چاقی و سلامتی،
بخورم و کیف کنم، باز هم زن بگیرم، صیغه
بگیرم و لذت ببرم. انشاء الله با همین
دست های خودم ترا کفن می کنم!

در حالی که شخصیت های آسمانی گویی در جهانی اسطوره ای زندگی می کنند. با اینکه آنها همان خصوصیات آدم های حقیقی را دارند، اما با رفتار و کردارشان انگار متعلق به این دنیا نیستند. «دکتر حاتم» گرچه نمادی از «ابلیس» است، اما دارای سرشتی دوگانه است. هم به مرگ تمایل دارد و هم به زندگی. گویی او خود «ابلیس» نیست، بلکه انسانی است که گرفتار اندیشه های شیطانی و خدایی است. آنجا که خودش این دوگانگی را بر زبان می آورد:

«... یک گوشه ی بدنم مرا به زندگی
می خواند و گوشه ی دیگری به مرگ.
این دوگانگی را در روجم کنشده تر و
شدیدتر حس می کنم... نمی دانم
آسمان را قبول کنم یا زمین را،
ملکوت کدام را؟!... من مثل خرده
آهنی میان این دو قطب نیرومند و
متضاد چرخ می خوردم.»

شخصیت آسمانی دیگر، «م.ل» است. او نیز مانند «دکتر حاتم» دچار دوگانگی است. برای همین در جستجوی بیهوده ای؛ دنیا را زیر پا می گذارد. شهر به شهر، کوی به کوی و خانه به خانه می گردد. در این راه اجازه می دهد، هر بار عضوی از اعضای بدنش را قطع کنند و آنگاه آنرا در شیشه های الکلی برای خودش نگه می دارد. کالسه چی پیری نیز کالسه سیاهی را می راند که در آن تابوت پسرش قرار دارد. (اینکه نویسنده از بیان این موضوع چه منظوری داشته، مشخص نیست. شاید پسر «م.ل» نمادی از انسان است که با وسوسه شیطان؛ محکوم به زندگی دنیایی و بازیچه او شده است.) همان وسوسه ای که به تقابل میان «یهوه» و «ابلیس» منجر گردید. از قضا طرح اصلی داستان از همین جا آغاز می گردد.

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

«دکتر حاتم» نیز پس از اینکه شهر به گورستانی تبدیل شد، از آنجا کوچ خواهد کرد.

دکتر حاتم به منشی جوان رو کرد و گفت:

- آمپول هائی که به شما و این دوست تو مندان زده ام چیزی جز یک زهر کشنده نیست که به نحو وحشتناکی، همراه با عذاب و شکنجه، شما را خواهد کشت. بزودی خواهد کشت.

...

- بهتر است فکرهاى بیهوده را از سرتان دور کنید. این آمپول ها تریاقى ندارد که دنبالش بروید، به من هم نمى توانید اذیتى برسانید و مثلاً" انتقام بکشید و مجبورم کنید که نجاتتان بدهم. دیگر کار از کار گذشته است. از آن گذشته شما تنها نیستید، با اقوام و همسایگان و همشهریان و زن و بچه خود خواهید مرد. این خودش نعمت بزرگى است.

فصل پایانی از چند جهت دارای اهمیت است:

نخست این که یکبار دیگر با توالی زمانی در داستان مواجه می شویم. یعنی اینکه شب به پایان می رسد و سپیده دم آغاز می شود و شب نشینی «مودت» و دوستانش که در باغ برای عیش و نوش گرد آمده بودند، به پایان می رسد.

دوم اینکه «م.ل» و «دکتر حاتم» به آنان می پیوندند و نویسنده با تأکیدی واضح نشان می دهد که آندو «خدا» و «شیطان» هستند. - که شاید اصلاً نیازی به این امر نبود. -

سوم «دکتر حاتم» مرگ تنی از شخصیتها را پیشگویی می کند و گره گشایی در داستان ایجاد می کند.

منشی جوان هر یک از دوستانش را که اکنون برخاسته بودند بار دیگر با فشار به زمین انداخت و بی آنکه توجهی بکند پا روی مرد چاق

گذاشت و بسوی دکتر حاتم دوید؟ ... دکتر حاتم راه را بر او بست: - آنجا نروید، خواهش می کنم. آنها نمى توانند کمکتان کنند.

- مگر او خدا نیست؟ شما خودتان مى گفتید، بنا بر این چرا نتواند کمک کند؟ تازه اگر خدا هم نباشد برای خودش آدمی است. همه چیز را برایش می گویم، فریاد می زنم و می پرسم: آیا حق است؛ آیا واقعا" باید اینطور باشد؟

باری «دکتر حاتم» شنلی بلند و سیاه رنگ به تن در هیأت شیطان ظاهر می شود و وجودش را به شخصیتها تحمیل می کند، «مرد جوان» ترسان از بی شکویی مرگش، بسوی «م.ل» می رود تا از او کمک بگیرد، غافل از اینکه او خودش بیشتر به کمک نیاز دارد

- نه، او نباید چیزی بداند، مخصوصاً" از آمپول ها. از آن گذشته، خودش بیشتر از شما به کمک احتیاج خواهد داشت و کسی هم نخواهد بود که حتی حرفش را بشنود.

«مرد جوان» نمى پذیرد و مایوسانه اعتراض می کند. اما زمانی که درمی یابد، تاکنون بازیچه ملکوت بوده و به این دلیل زنده مانده است که رنج بکشد، به پوچی و بیهودگی زندگی پی می برد. پس به ناچار از مرگ استقبال می کند، اما نه آنگونه که «دکتر حاتم» می خواهد.

منشی جوان، مثل غریق نومیدی که به تخته پاره ای برخورد کند، پوشه ی شنل دکتر حاتم را گرفت و کشید و فریاد زد: - به ملکوت هم زدی؟ او دیگر چه گناهی داشت؟

- خودش می خواست. - و تو نمى توانستی او را ببخشی؟ ندیدی که چه اندازه جوان و معصوم است. دکتر حاتم شنل را از دست او بیرون کشید:

... من همه عذاب ها و شکنجه ها
و بی عدالتی هایتان را تحمل می کنم،
به راحتی... و از هیچکدامتان هم انتظار
کمک نخواهم داشت.

زمستان ۱۲۸۴ المان

- شما از مرگ ترسیده اید؟
منشی جوان به دور خود چرخید و گفت:
- من خواهم مرد! بدبخت آواره! اما مثل
رفیقم سکنه نخواهم کرد. نمی گذارم که
تو و خدایت و اعوان و انصارت خوشحال
بشوید و در دل تحقیرم بکنید. نه به پای
تومی افتم و نه به پای آن همکار دست و
پا بریده ات. حالا که محکوم شده ام
خودم به تنهایی از عهده اش بر می آیم.

۱- عنوانی که در ظاهر هیچ ارتباطی با داستان ندارد، اما پس از خوانده شدن، مخاطب ارتباط آن را کشف خواهد کرد و برداشتی به فراخور از آن می‌کند.

۲- عنوانی متضاد با موضوع. که بیشتر در داستان‌های با مضمون طنز استفاده می‌شود. گرچه مواردی نیز نویسنده به دلایل دیگر این کار را انجام می‌دهد، مانند این که بخواننده را شگفت زده کند.

۳- عنوانی سراسر و به عبارتی اشاره‌ای مستقیم به موضوع و مضمون داستان.

۴- عنوانی با دو یا چند معنای گوناگون. یک معنای نزدیک؛ که خواننده در وهله نخست به ذهنش متبادر شود و یک معنای باطنی و دور. از ویژگی‌های داستان امروزی این است که، ارجاع در داستان از طریق نام و عنوان، رابطه تشبیهی و گاه نمادین پیدا کرده است. اینجا لازم است یادآوری شود، هر تشبیهی نماد نیست، بلکه آن عنصری که سعی کند با تشبیه موضوعی، به امر فراتری اشاره کند، نماد نامیده می‌شود.

از ویژگی‌های داستان امروزی این است که ارجاع در داستان از طریق نام و عنوان، رابطه تشبیهی و گاه نمادین پیدا کرده.

از نمونه‌های درخشان چنین عنوانی، «بوف کور» هدایت است. بوف پرنده‌ای است شب زنده‌دار که تاب تحمل نور خورشید را ندارد. و در بیشتر فرهنگ‌ها

در پیچ و خم یک نام

نام‌شناسی از بخش‌های مهم شکل شناسی داستان است. این موضوع که هر اسمی تا چه حد دلالت به متن دارد یا به آن ارجاع داده می‌شود، برای منتقدان هنگام بررسی داستان؛ از اهمیت خاصی برخوردار است.

یکی از مشکلاتی که همیشه منتقدان با آن روبرو هستند، ساز و کار رابطه نام داستان با متن است. به عبارتی؛ آیا عنوان داستان رابطه مستقیمی با متن دارد و مانند برجسی بر آن چسبانده می‌شود، تا خواننده دریابد متن را در چه راستایی بخواند. یا این که نویسنده می‌تواند اسمی برای داستان خود انتخاب کند که رابطه مستقیمی با متن نداشته یا حتا بی ربط باشد و باز آیا می‌تواند نامی متضاد با مضمون داستان برای خود برگزیند، یا اصلا به چنین تمایزی قائل نباشد.

اگر بخواهیم آرای گوناگون را در این باره گرد آوریم؛ به چهار نمونه مشخص برمی‌خوریم:

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

در سراسر داستان سایه انداخته است. اما نام «بوف» کور» معنای باطنی دیگری دارد که به امر فراتری اشاره می‌کند. کور در فرهنگ ایرانی به معنای نابینایی است که ظاهر فریبنده این جهان را نمی‌بیند، اما بینای جهان دیگر است. به عبارتی دنیای پنهانی و درون را می‌بیند. (به همین دلیل کوران را بینادل می‌گویند.)

با این توضیح مختصر، شاید بتوان گفت «بوف کور» شخصیتی است که، نابینا است و قادر به دیدن ظاهر زیبنده‌ی و فریبنده این دنیا نیست، - و بعضا آنها را نیز را انکار می‌کند. - اما این توانایی را دارد که با پس زدن این ظاهر فریبنده، جهان دیگر را ببیند، جهانی که حقیقی و واقعی است.

معنای مشخصی - شومی و تاریکی و سیاهی - دارد. چنانکه در مصر باستان، نماد مرگ و تاریکی و شب است، در چین نماد موجود شومی است که خوی درندگی دارد و در فرهنگ ایرانی نماد مرگ و نحسی است. به طوری که هر گاه بوف بر بام خانه یا روی دیواری بنشیند، نحسی سراغ ساکنان آن خانه خواهد آمد. برای همین داستان از روز سیزدهم فروردین - روزی که به باور ایرانیان نحس و شوم است - آغاز می‌شود.

کور در فرهنگ ایرانی به معنای نابینایی است که ظاهر فریبنده این جهان را نمی‌بیند، اما بینای جهان دیگر است.

اگر نام داستان، «بوف» بود، تشبیه به همین معنای رایج - نماد نحسی و تاریکی و سیاهی و مرگ؛ - خلاصه می‌شد. با توجه به این که چنین تشبیهی،

می‌شود تا مضمون اصلی داستان را بوجود بیاورند. اما پیش از آن که به آن بپردازیم، خلاصه داستان را بخوانیم.

«گابریل کانروی» شخصیت اصلی داستان که معلمی

انعکاس تصاویر در آینه همیشه مبین خودشیفتگی کاذب و نمادی از شخصیت مجازی که منعکس کننده خودباوری دروغین است.

دوبلینی است به همراه همسرش «گرتا» در جشن خانوادگی خاله‌های پیرش «خواهران مورکان» به مناسبت کریسمس شرکت می‌کنند. طی شب وقایعی اتفاق می‌افتد که دو احساس متضاد را دامن می‌زند. تلخ زبانی‌های «لی‌لی» دختر پیش خدمت؛ نیش زبان «مالی آیورز» یکی از همکارانش و مهمتر از همه تردیدهایی پنهانی خودش همگی برایش آزار دهنده است. از سوی دیگر حمایت‌های خاله‌های او - در تقسیم گاز - و نیز سخنرانی پس از شام و این که مورد توجه میهمانان قرار می‌گیرد، به او غروری کاذب می‌بخشد.

میهمان از جشن به هتلی می‌روند و گابریل در اتاق هتل - از عشقی که به همسرش دارد، عواطفش تحریک می‌شود و سعی می‌کند به همسرش نزدیک شود و او را در بر بگیرد، اما همین که در می‌یابد همسرش عاشق پسری به نام «مایکل فیوری» بوده است، که اکنون مرده است. - عشقی که برتر از هم‌آغوشی با او برای زنش اهمیت دارد؛ - همه جوش و خروشش فرو می‌نشیند. آنجاست که شخصیت داستان سعی می‌کند به ذهنیات خود پناه ببرد، تا جایی که در عرصه خیال با رقیب مرده اش رویارو می‌شود.

از حسادت تا شفقت

مهمترین ویژگی آثار «جیمز جویس» تلفیق زندگی و مرگ است. تلفیقی که در حکم عمود خیمه آثار او بشمار می‌رود. به طور مثال:

در اولیس می‌خوانیم، آنجا که شبخ
مادر استیون با او رویارو می‌شود،
بلوم هم با شبخ پسرش رودرو قرار
می‌گیرد. یا در پایان فینگان ...
آنالیوی یا پلورابل؛ به مثابه رود
زندگی به دریا که مرگ است،
می‌ریزد. آب شیرین به درون نمک
می‌ریزد و به پایان تلخ می‌رسد.

«ریچارد المن - ترجمه صالح حسینی»

این توازی زندگی و مرگ یا وابستگی متقابل زندگان و مردگان در مجموعه «دوبلینی‌ها» نیز به چشم می‌خورد؛ بویژه در «مردگان» بارزتر از دیگر داستان‌ها مشهود است. ضمن این که این داستان یکسره متفاوت از داستان‌های دیگر این مجموعه است. بسیار هم پیچیده‌تر از آن‌ها. مملو از وقایع و حوادث تودرتو؛ و ساده هم نیست دریا بیم که هر یک از واقعه‌ها و حادثه‌ها نماد چیست؟! با ذکر جزئیات خاص؛ جزئیاتی که در اوج شتاب می‌گیرد و موزون

این نماد می‌زند؛ آنجا که سعی می‌کند نشان دهد شرق مدخلی است که گابریل از آنجا رویای آزادی را لمس می‌کند، و غرب گذرگاهی است که به گورستان پیوند می‌خورد.

در ادامه داستان نیز با چنین اشاره‌های متضاد به کرات مواجه هستیم؛ آنجا که مردم با فرهنگ و شهرنشین بخش ساحلی شرق ایرلند با اهالی سنتی و غیرشهری غرب شهر در تضاد قرار دارند. یا در جشن؛ دوبلینی‌های شرقی مردمی میانمایه و متوسط هستند که گفتگوها و برخوردهایشان تهی و کلیشه‌ای است. (نویسنده‌ای که بجای نوشتن آثار خلاق تنها مقاله‌های انتقادی می‌نویسد و مهمتر از همه رفتار میهمانان به نوشیدن، خوردن و گوش کردن به آهنگ‌های فاقد محتوا خلاصه می‌شود - حتی تاکید آهنگی که با پیانو نواخته می‌شود، اشاره است به آوای طبلی توخالی - در مقابل شخصیت‌هایی چون میس آیورز؛ همکار گابریل و نیز گرتا زنش و حتی مایکل فیوری معشوقه همسرش - که با غرب پیوند دارند، همگی مردمی ساده، صادق؛ پرشور و صمیمی هستند. یا خاله جولیا با این که جاهل و پیر و چروکیده و خرفت است، اما در آواز خواندن به هیجانی تند و اطمینان بخش دست می‌یابد.

در تصاویر سرما و تاریکی از یک سو و گرما و روشنایی نیز با این موارد مواجه‌ایم. هنگامی که گابریل برای نخستین بار از بیرون - تاریکی و سرما - وارد خانه - روشنایی و گرما - می‌شود، شاهد این تضاد تصاویر نمادین هستیم. گابریل هرچند که مکرر به گالش‌های خود اشاره می‌کند و معتقد است همچون سپری در مقابل سرما از او محافظت می‌کند، اما در دل آرزوی تماس با سرما و برف دارد. یا آنجا

داستان با صحنه میهمانی درخانه‌ای تابان و گرم و نشاط انگیز در میانه، شب و برف، آغاز می‌گردد. توصیف صحنه‌هایی که همگی نشانه‌ای از مرگ و زندگی است؛ و مهمتر حضور «مرگ» خود را از میان آن به رخ می‌کشد.

از قول گابریل: «سه ساعت

مرگ‌آور وقت می‌خواهد لباسش را

بپوشد.»

خاله‌ها می‌گویند؛ گرتا باید:

زنده‌زنده نابود شود.

به عبارتی این طنز ایرلندی است که دلالت به مرگ و زندگی می‌کند. بارها گرما و شادی به اندیشه‌ی عشق و ازدواج میدان می‌دهد، اما هر بار عبارتی یا حادثه‌ای آن را بر زمین می‌کوبد. در همان آغاز داستان، گابریل به لی‌لی؛ دختر سرایدار می‌گوید که به زودی در مراسم عروسی‌اش شرکت می‌کنند، اما لی‌لی به تلخی بسیار جواب می‌دهد: «مردهای حالا همه‌اش چاخان می‌کنند و در این فکرند که چیزی از آدم در بیاورند.»

گابریل پس از آن با عاشق مرده‌ی همسرش

احساس پیوند پیدا می‌کند، یعنی با بره‌ای که در

قربانگاه عشق زنش سوخته شده است،

اما ویژگی «مردگان» در استفاده از تصاویر متضاد؛ مرگ و زندگی، تاریکی و روشنایی، گرما و سرما، شرق و غرب، بینایی و نابینایی است، تصاویری که معنای نمادین دارد و حتی گاه در معانی نیز نمادی متضاد القای می‌کند. به طور مثال اشاره به غرب نمادی از دستیابی به ناکجاآباد است و متضمن جستجو و ماجرا است؛ و شرق تجسم خمودی و خواب و رکود؛ اما جویس به عمد دست به جابجایی

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

تصاویر سرما و گرما جای خود را به تصاویر بینایی و نابینایی یا بصیرت آگاهانه و فقدان چنین بصیرتی از واقعیت می‌دهد. اشاره‌های مکرر به چشم، عینک، پنجره و آینه همگی دلالت بر این امر دارد و در این میان تصاویر آینه از اهمیت بیشتری برخوردار است.

انعکاس تصاویر در آینه همیشه مبین خودشیفتگی کاذب و نمادی از شخصیت مجازی که منعکس کننده خودباوری دروغین است. در این داستان نیز گابریل سخت شیفته خود است، خود شیفتگی که از منظر و چشم دیگران - خاله‌هاش؛ میهمانان و پیشخدمت - در او بوجود آمده است.

جویس برای نشان دادن این خودشیفتگی دروغین، با اشاره به دید چشم و عینک گابریل، داستان را پیش می‌برد.

«چشم‌های ظریف و بی‌قرارش را برق ساطع از کف صیقلی

خورده‌ی اتاق و چلچراغ خیره می‌کند.»

به عبارتی روشنایی خیره کننده پیرامون، باعث خودشیفتگی او شده و مانع از بصیرت آگاهانه به دنیا شده است.

اما جویس در زیباترین بخش داستان گابریل و گرتر را وا می‌دارد به آینه نگاه کند. چیزی که گرتر می‌بیند در نظر اول هویدا نمی‌شود، چرا که «با حالتی جدی و ملول» از آینه رو برمی‌گرداند. اما گابریل شخصیت مجازی و غیر واقعی خود را در آن می‌بیند: «از برابر آینه‌ی دیواری که می‌گذشت، چشمش افتاد به اندام تمام قد خودش، به آن سینه‌ی فراخ پر و پیمان، به صورتی که همواره حالتش، وقتی آن را در آینه می‌دید، مبهوتش می‌کرد و به عینک دورطلایی براقش.»

در حقیقت این تصویر خود ساخته مجازی گابریل است که در جشن شرکت کرده است و با شخصیت حقیقی او فاصله زیادی دارد. اکنون در

که از برف آب خیابان کلافه می‌شود، اما از منظره برف‌های روی بام‌ها نه تنها افسرده و دلمرده نمی‌شود که دیدن آن او را به هیجان می‌آورد. (لازم است اشاره شود، هرگاه برف به سمت آب - گرما - برود؛ نمادی از حیات و زیستن و چنانچه به سمت یخ زدن - سرما - برود نشانه مرگ و نیستی است.) در ادامه روشنایی‌های درون خانه نیز تصویر متضادی را القا می‌کنند، چون این روشنایی انگار بر گروهی افسرده و مرده می‌تابد که از گرما و زندگی به دور هستند.

از معدود مواردی که نمادها جای خود استفاده شده است، بخش عزیمت میهمانان است. آنجا که همگی با سخنان پراکنده و اتفاقی از برف و سرما؛ زمینه نماد مرگ را فراهم می‌نماید. یکی از میهمانان از باد توفنده و سرمای سوزناک و سرماخوردگی همه‌گیر سخن می‌گوید. دیگران نیز از سرما بخود می‌لرزند. به این جمله‌ها توجه شود:

«خاله کیت: بله، همه سرما

خورده‌اند.»

«مری جین: می‌گویند سی سال است

همچو برفی نداشته‌ایم...»

و در موقع وداع ناگهان با جمله‌هایی برمی‌خوریم که بیش از ده‌ها بار تکرار می‌شود:

«شب بخیر...»

«شب بر همگی خوش»،

«شب خوش،

«شب بخیر»،

«باز هم شب خوش...»

در این جملات طنزی ظریف نهفته است، تصویری طنزآلود برای آماده سازی پایان داستان که دلالت بر سفر آخرت دارد.

پیش از آنکه به بخش پایانی بپردازیم، لازم است به اوج نمادگرایی داستان بپردازیم. جایی که

محو غایی نابینایی او می‌کشاند. او با فروتنی به سوی پنجره می‌رود و بیرون را تماشا می‌کند؛ همانجایی که در خیالش زمانی رقیبش ایستاده بود. به نظرش می‌آید، مایکل به خاطر عشق گرتا مرده است. پس بر ایثار او در راه عشقی زمینی حسودی می‌کند.

اکنون هر دو در مثلث عشقی قرار می‌گیرند که رقیب یکدیگر بشمار می‌روند. رویارویی خیالی گابریل با مایکل؛ حالت تضاد بوجود می‌آید، یکی عاشق مرده که بیرون زیر باران ایستاده است و سعادت‌مند لحظه‌ی وصال است، دیگری شوهر زنده که در عین ناکامی و ناخرسندی در اتاق تاریک و قبر وار هتل ریزش برف را تماشا می‌کند. و در این صحنه پنجره بصورت نمادی متضاد، آینه‌ای بازتابنده درمی‌آید که بصیرت واقعی را نشان می‌دهد. به عبارتی جویس کاری می‌کند که هر دو شبانه در جستجوی عشق زن برآیند. با این تفاوت که شوهر زنده به مرده می‌ماند و شیخ مرده به نظر زنده می‌رسد.

گابریل تازه می‌فهمد عشقی مانند مایکل را هرگز در زندگی‌اش تجربه نکرده است. و به دنبال آن به این موضوع پی می‌برد که از موهبت زندگی محروم بوده است. آنوقت سعی می‌کند با دور ریختن همه خودشیفتگی‌های تفاخر برانگیز که در جشن از دیگران دریافت کرده بود و مایه مباهاتش بود، کمی همدلی به همسرش در دلش بوجود بیاورد، شاید این همدلی مانند رشته نازکی او را به همسرش پیوند دهد. رشته‌ای که نامش عشق نیست، چون هر دو از مرز جوانی و زیبایی و شر و شور برگزشته‌اند. بدین‌گونه در این مرحله است که او از نابینایی و خودبینی فریبنده بیرون می‌آید و به شناخت خود و همدلی به دیگران می‌رسد.

گابریل پس از آن با عاشق مرده‌ی همسرش احساس پیوند پیدا می‌کند، یعنی با بره‌ای که در

هتل از آتش شهوت به زنش می‌سوزد، اما هنگامی که گرتا اختیار از دست می‌دهد و ماجرای عشق و عاشقی خامش را با پسر هفده ساله‌ای در گالوی که به سبب ایستادن در زیر پنجره‌ی اتاق خواب او سرما خورده و مرده بود؛ برای او تعریف می‌کند. تازه متوجه می‌شود که همه آن چیزی که تاکنون از خود ساخته، پنداری پوچ بیش نبوده است. اما هنوز مانده تا به آن بینایی و بصیرت حقیقی برسد. پس می‌کوشد مایکل را خوار و خفیف کند، برای همین از زنش می‌پرسد:

«چه کاره بوده؟»

گرتا جواب می‌دهد: «در کارخانه‌ی گاز کار

می‌کرد»

گابریل به تلاشش ادامه می‌دهد، در حالی

که سعی می‌کند به لحنش حالت

دل‌سوزانه بدهد می‌پرسد: «گرتا، چه شد

که جوان مرگ شد؟ نکند سل داشت؟»

اما زن از اینگونه برخورد خاموش و وحشت‌زده می‌شود، و پاسخ می‌دهد:

«فکر می‌کنم به خاطر من مرد»

در این پاسخ ابهام ظریفی وجود دارد؛ ابهامی که بر خودمداری عشق مهر تأیید می‌زند و ناخودآگاه با سؤال معقول گابریل می‌ستیزد.

خاطره‌ی عاشق مرده، گرتا را از احساس تهی می‌کند، پس می‌گذارد شوهرش او را بدون هوسی ببوسد، شاید که خاطره عاشق مرده هنوز از خاطرش محو نشده است. ضمن این که سخنانش آتش بر جان شوهرش می‌اندازد. از طرفی گابریل مطالبی دیگری نیز در ذهنش جان می‌گیرد، بگومگویی که با میس ایورز داشته و از او خواسته بود، عرق ملی داشته باشد و تعطیلات تابستانه‌اش را در جنوب ایرلند (محل دیدار زنش با جوان ناکام) بگذراند. همه چیز دست به دست هم می‌دهد و گابریل را به سوی

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

قربانگاه عشق زنش سوخته شده است، حتی اندک
 اندک تسلیم عاشق مرده‌ی گر‌تا و شیفته عرصه‌ی شر
 و شور عاطفی او می‌شود، عرصه‌ای که از دایره‌ی
 تجربه‌اش بیرون است.

«... چه بهتر که آدم غرق در جلال

عشق، با بی‌پروایی از این دنیا برود تا

اینکه بر اثر پیری با حالتی مغموم

طراوت از دست بدهد و پژمرده شود.»

در پایان احساس او نه نفرت که شفقت است و
 با قربانی کردن خویش به یگانگی اندوهبار زندگان و
 مردگان واقف می‌شود.

مروری افقی به مجموعه «دیگر سیاوشی نمانده»

خیالبافی های رویایی، از هم گسیختگی عاطفی و روان پریشی ذهنی شخصیتها؛ به همراه شرح رویدادهای وحشت زا که با زبان آهنگین و شاعرانه روایت می شود، از ویژگی های اساسی مجموعه داستان «دیگر سیاوشی نمانده» است.

شخصیتها هرکدام حدیث نفس خود را بازگو می کنند، بدون این که کسی با دیگری کاری داشته باشد. انگار شخصیتها ناتوان از مکالمه با یکدیگر هستند. فرودستان شکست خورده ای که برای جبران سرخوردگی، ترس و ناکامی خود به دنیای ذهنی پناه می برند، اما چون آنجا را ویران و ویرانه می بینند، با درماندگی اعتراض می کنند. پرخاش می کنند. عصیان می کنند. شورش می کنند. در نهایت سرخورده و ناتوان در دنیایی که خود ساخته اند، اسیر و محبوس می شوند.

**شخصیت های داستان فرودستان
شکست خورده ای هستند که برای
جبران سرخوردگی، ترس و ناکامی
خود به دنیای ذهنی پناه می برند.**

فضای داستان «شب تاریک» و محیط داستان «بیمارستان» تأکیدی بر این امر است، که از همان آغاز داستان بازگو می شود.

«شب تو بیمارستان بیتوته کرده بود...»

تیموری شخصیت داستان در بیمارستان بستری است، اما همچنان خود را زندانی و تحت شکنجه می بیند و هذیان هایش از درماندگی و شکست حکایت می کند.

نویسنده در این داستان با استادی توهم و واقعیت را در هم می آمیزد و فضای اضطراب آلودی را بوجود می آورد.

«ما بیدار بودیم. رفتیم ایستادیم پشت شیشه مشبک. تق تق، صدای پایش توی راهرو می آمد. در سلول بغل صدا آمد: از خون ... ما گفتیم: از خون جوانان... تیموری گفت: ما از هر که بخواهیم حرف می کشیم. ناخن می کشیم. دندان می کشیم. کارت مونده تو اداره پاسپورت. خایه می کشیم. شب بوی سوختنی می داد. بوی داغ می داد. دود آمده بود توی دهانم. تق تق. قطار مسلسل. سوزن را کرد توی لمبرم. «یواش بزن».

- داد نکش. گردنم را بیشتر فشار داد. سوزن را کرد توی لمبرم، زیر پوست. ناخنم از درد شکست. اشک آمد توی چشم هایم.»

«دیگر سیاوشی نمانده» نخستین داستان این مجموعه است و ماجرای آن در زندان می گذرد. اکبر و خواهرش، نرگسو دو شخصیت اصلی داستان، هر کدام روایت شان را از ذهن خود بازگو می کنند. اکبر و توی زندان و با چشم بند واگویه می کند.

«- پاهایم را ول کنید. ارادل پاهایم را ول کنید.

ریسمان کلفتی می بندند به پاهایم و سفت می کشند. اره می گذارند روی تیغه ی استخوانی پایم.»

خواهرش، نرگسو نیز که نتوانسته مقاومت کند و با اعترافش باعث دستگیری برادر شده، برای تبرئه خود با همان شیوه ی تداعی آزاد سعی می کند نشان دهد از بچگی دهنش سفت و قرص بوده و حرفی نزده است. اعترافاتی که باعث گسترش طرح و تحول درونی او می شود.

«حرف نزدم. همه کار کرد. هر کاری که فکرشو بکنی. حتی می خواست کاری بکنه که دیگر دختر نباشم. خواباندم کف اتاق. لباس تنمو کند و دست...»

«تاریکان» را باید ذهنی ترین داستان این مجموعه بحساب آورد. شخصیت داستان نمادی از سرخوردگی و یأس مردمی است که دچار شکست و فروپاشی شده و از استیصال و درماندگی به هذیان گویی افتاده است.

بردند تا با هم، در یک لحظه بر فرق
سر او فرود آورند. چهل سوار، با چهل
شمشیر، با چهل اسب تیزپا...

«درخت سبز عاشق» داستان مردی اعدامی
است که زنش پس از دیوانگی در فضای وهم آلود و
ذهنی با او گفتگو می کند.

- آدمم بدیدنت، آدمم پشت در
بسته، دیوارهای بلند سیمانی، از
قلعه فلک الافلاک بدتر هم. کسی
را تو راه نمی دادند.
گفتند: برو
دژبان سیلو بود. کت و کلفت بود.
گفت: خواهر برو.
گفتم: اقایمان اینجاست. سرورمان
اینجاست.
زد زیر خنده
- برو خواهر

«داستان های سرداری» شخصیت روان پریشی
که در پندارش یک لشگر جن دارد. شروع داستان
با این پارگراف شروع می شود.

« باز آمدند. نگاه کن تو را به
خدا، چه قشقرقی راه انداخته اند.
خیال می کنند می ترسم. کور
خوانده اند. صد هزار لشکر جن در
ید قدرتم هستند...»

این داستان دارای درونمایه قوی نسبت به
دیگر داستان ها و از استخوان بندی محکمی
برخوردار است. شخصیت داستان در تیمارستان
بستری است و با حدیث نفس ستمی که بر او رفته
بازگو می کند. زمینش را به زور از چنگش بیرون

«آخرین پادشاه» شخصیت داستان مستخدم
بی چیز و تیره بختی است که هفت دختر دارد. تنها
دلخوشی او کفترهایش است، اما زنش مدام به او
سرکوفت می زند. ناگهان صدایی در گوش هایش
بانگ می زند که او را پادشاه می نامد. صدایی که
می تواند همزاد او باشد.

شخصیت داستان چنان با همزاد خود واگویه
می کند که کارش به جنون کشیده می شود و
کیوتترهایش به آسمان پر می کشند.

«پادشاه، پادشاه، چه پادشاهی...
هی، پادشاهی که حتی نمی تواند
از پس یک زن بریاید... از جیغ
وحشی یک زن جا می زند.
پادشاهی که دریاها را رام
می کرد، شهرها را تسخیر
می کرد، هزارها هزار اسیر را به
زنجیر می کشید، نگاه کنید ای
خلایق، خنده دارد. از یک زن دست
و پا شکسته می ترسد. زنی که
هفت شکم دختر زائیده است. فقط
هفت شکم دختر.»

«چهل دختر گلابتون گیسو» با تلفیقی از
واقعیت و افسانه شکل گرفته است.

شخصیت داستان آدم متوهم نومیدی است که
برای غلبه بر نجات معشوقه اش به جنگ حرامیان
می رود.

- خضرعلی تنها جنگاور و دلاوری بود
که در قلعه مانده بود.
حرامیان بر مرکب ها نشسته،
شمشیر به دست، با هم به طرف
خضرعلی هجوم آوردند. یکصدا، با
نعره ای بلند شمشیرهای خود را بالا

«خورشید در صبح غروب می کند.» در این داستان سرهنگی که در گذشته خود زندانبان بوده، به همراه شاعری در یک سلول زندانی است و هر کدام حدیث زندانی شدن خودشان را از ذهن خود بازگو می کنند.

«و تو فکر می کنی برای زن باید شعر بگویی. اما هر چه زور می زنی، زور می زنی، زور می زنی، ن شیخ لامسب نمی گذارد شعر بگویی.

- توی دلم به ریشت می خندم سرهنگ. تو خیالات پوچ هستی. من برای شبی که هر شب پشت پنجره می آید، هر شب به شکل کسی است که نمی شناسم، شعر می گویم، و برای کسی که در باز می کند شعر می گویم، و تو خبر نداری.»

«شاگرد من، معلم من» در این داستان معلمی به یکی از شاگردانش به نام غلامعباس زنده داری کمک می کند که از مدرسه اخراج نشود، و بعدها در جریان انقلاب، زمانی که معلم زنش حامله است، همین دانش آموز به یاری اش می شتابد. اما در همین زمان حادثه ای باعث می شود... نگاه رئالیستی به همراه قصه گوئی از ویژگی های این داستان بشمار می رود.

«عدل» آخرین داستان این مجموعه است که شاید بتوان گفت به نسبت دیگر داستان ها کمتر موفق بوده است.

زمستان ۱۳۸۵ - آلمان

آورده اند. دختر چهارده ساله اش را برای فاحشگی به شهر برده اند و زنش مرده است. شخصیت در فضای وهم آلود و ذهنی می کوشد عقده گشایی کند. برای همین در رویاهایش با جن ها گفتگو می کند.

«چکار دارید. زنم را کشتید. دخترم را بی ناموس کردید، بچه هایم را بریدید خدمت اجباری. دیگر چه از جانم می خواهید.»

سرداری از تیمارستان مرخص می شود، اما دیگر چیزی ندارد که به آن دلخوش باشد. نه زمینی و نه زن و دختری. حتی پناه بردن به رویا هم راضی اش نمی کند.

«اختگی» در واقع داستانی است در باره پسر بچه ای اخته نشده توی حرمسرای که مورد استفاده زنان حرمسرا قرار می گیرد، تا اینکه امیر از موضوع با خبر می شود.

«او را ببخش که هنوز زن شناسد. باز بچه ایست در دست آنان.»

«مرد سنگی» داستان اسارت یکی از شورشیان توسط ژاندارمرها است. باز در این داستان، شورشی در ذهنش با خود گفتگو می کند و ژاندارمرها نیز هر کدام با خود گفتگو و مجادله می کند.

«زدیمشون و اینو گرفتیم.»

چشم های سیاه براق، براق تر می شود.

«زدین، ارواح ننه تون. اگه تفنگم گیر نکرده بود، حالیتون می کردم با کی طرفین.»

ضرورت ندارد همیشه در عرض یک سطح واحد موجود باشد، بلکه ممکن است در زمانی محدود در عوالم گوناگون حلول کند، - به طور مثال گاه در گیاهان و جمادات و زمانی در حیوانات؛ جانوران و... یا روان فرد عامی در کالبد برهمنی درآید. تا روزی که روح در مقامی جاویدان در عالم بالا با او محشور شود، یا این که در مقام پایین سرنگون شود و تا ابد

آن چیزی که ما در دوران بزرگ سالی فکر می‌کنیم که زمانی آن بودیم، چیزی جز کودک درونمان نیست.

آنجا بسر برد.

این نظریه به طور مشخص، نخستین بار توسط اندیشه‌های مانی - پیامبر ایرانی - میان ایرانیان گسترش پیدا کرد و پس از اسلام نیز پارسایان، علی‌اللهی‌ها و معتقدان به وحدت وجود، مروج این عقیده در اشکال منحصر به فرد خود بودند. چنان که مولانا معتقد بود؛ مشایخ همه یکی و حاصل انتقال روح در بدن‌های مختلف هستند.

شاید بتوان گفت نظریه‌ی تناسخ؛ راه حلی منحصر به خود برای تکامل نفس است، فرایندی که با بینش دینی؛ جهان را صحنه‌ای مملو از درد، رنج، اندوه، گناه و حرمان ترسیم می‌کند و بر این باور است درد و رنجی که می‌کشیم لزوماً پاسخ گناهان ما در این دنیا نیست، بلکه کردارمان در زندگی پیشین است.

از آنجایی که انسان در آفرینش، پی در پی تاوان اعمال گذشته خود را پس می‌دهد، با هر بار حلول و خلق جدید؛ تصفیه و تزکیه می‌یابد تا روزی که بتواند به مقام اعلی بیبندد. به عبارتی این عقیده

تکاپوی حسرت آمیز به ناکجاآباد ذهن

تناسخ از دیرباز مقبولیت گسترده‌ای میان مردم داشته و اکنون نیز دارد، مهم‌تر آن که این عقیده بیش‌ترین بازتاب را در ادبیات برجا گذاشته است. اما بیش از هر چیز بهتر است، اشاره‌ای مختصر به محتوا و تاریخچه تناسخ بکنم.

بی‌گمان نخستین کسانی که به این نظریه گرویدند، آریایی‌های کوچنده به هند بودند. اندیشه‌ای که بعدها پایه و اساس اصلی و جوهره فلسفه‌ی هندوئیسم گردید. انتقال ارواح یا تناسخ که هندوان به آن سمساره می‌گویند، بر این عقیده است که روح آدمی در هنگام مرگ در همه‌ی احوال یک سلسله توالد و تجدید حیات را طی می‌کند و پی‌پی از عالمی به عالمی دیگر درآمده و در کسوت هر حیات دوره‌ی خود را طی کرده و سرانجام در زمان مرگ؛ بار دیگر به پیکر و کالبدی دیگر منتقل می‌شود و جامعه‌ی نوین می‌پوشد، - ضمن این که

گرچه بایستی ادعان کرد که دانش معاصر توانست دلایل علمی برای پرسش‌های بی‌شماری ارائه نماید و به کشف‌های عظیمی نائل آید، کشف‌هایی که بسیاری از مشکلات و معضلات را از پیش پای بشر برداشت، حتا آسایش دنیوی به ارمغان آورد، اما این آسایش ظاهری نه تنها چیزی از درد و رنج روحی انسان کاسته نشد، که با توجه به معضلات جامعه مدرن، سرگشتگی و بیگانگی او شدت یافت. مشکلات عدیده‌ای که نتیجه روابط جامعه صنعتی و مدرن بود، مصایبی که روز به روز انسان را بیمارتر، دردمندتر و زارتر کرد. انسان دریافت در پس این آسایش مادی، روحش دیگر آرامش نسبی پیشین را ندارد؛ برای همین گروهی سعی کردند علوم را دور بزنند و به راه‌حل‌های پیشین رو بیاورند. در این میان نویسندگان بیشتر از دیگران به این موضوعات پرداختند. آن‌ها با نقب زدن به تونل‌های تودرتوی ذهن و اندیشه؛ در تکاپوی حسرت‌آمیز به ناکجاآباد ذهن سیر کردند، تا شاید بتوانند جهان درون را به کمک زبان، به جهان برون ارتباط دهند؛ و در نهایت چیزی را بیابند که به تصورشان زمانی از آن برخوردار بوده‌اند.

این نویسندگان با اشاره‌های مکرر در نوشته‌های خود؛ سعی کردند تولدهای پیشین را به یاد بیاورند؛ یا مکان‌هایی را ببینند و اشخاصی را بشناسند که در این دوره از زندگی، تجربه‌ای از آن‌ها نداشته‌اند. به عبارتی تولدهای پی‌درپی و مرگ و زندگی چندباره؛ همگی نشانگر چنین تجربه‌ای است. نیز تأکید بیش از حد؛ به مرگ و خودکشی در آثار نو می‌تواند اشاره به این معنا باشد که؛ مرگ پاسخ گناهان ما نیست. بلکه تولد جدیدی برای ماست. اما مردم مشرق زمین که وارث چنین بینشی هستند

می‌خواهد راه حلی برای پاره‌ای از مسایل شرور در اختیار بشر بگذارد.

برای تبیین این مسئله، باید گفت با گسترش علوم و پیشرفت تکنولوژی در ابعاد گسترده، دانشمندان تصور کردند علم قادر خواهد بود قوانین حاکم بر همه پدیده‌ها را کشف و همه چیز را توضیح دهد. «همه چیز» به این مفهوم بود که خود انسان نیز از سلطه‌اش برکنار نبود، آن هم نه تنها انفعالات فیزیکی - شیمیایی بدن، که مکانیسم اندیشه انسان را نیز دربر می‌گرفت.

پس روانشناسان و روانکاوان با اتکا به فرضیه‌ها و نظریه‌های گوناگون درصد برآمدند برای هر موضوعی دلایل علمی بیاورند. آن‌ها سعی کردند ثابت کنند: «آن چیزی که ما در دوران بزرگ سالی فکر می‌کنیم که زمانی آن بودیم، چیزی جز کودک درونمان نیست. کودک درون ما همان آرزوها و بازی‌های دوران کودکانه ماست؛ نه چیزی بیشتر از آن.»

از طرفی فلسفه که به دانش علمی مسلح شده، با این ادعا که آرای پیامبران، حکیمان و عرفای پیشین بشر را اقتناع نمی‌کند، به میدان آمدند. مثلاً تلاش پوزیتویسم که کوشید شکاف میان «روح» و «ماده» را پر نماید، حاصل چنین برآیندی است.

شاید بتوان گفت نظریه‌ی تناسخ؛ راه حلی منحصر به خود برای تکامل نفس است، فرایندی که با بینش دینی؛ جهان را صحنه‌ای مملو از درد، رنج، اندوه، گناه و حرمان ترسیم می‌کند.

و از طرفی زندگی مدرن را تجربه نکرده بودند؛ مانند مردم جوامع مدرن دچار پریشانی ذهنی نگردیدند، اما شرایط سخت زندگی از یک سو و بی عدالتی حاکم بر جامعه از سوی دیگر به همراه جنگ، استبداد، استعمار و انواع بلاهای طبیعی، برای انسان شرقی درد و الم فراوانی به ارمغان آورد. پس توجه نویسندگان شرقی و ایرانی نیز به مرگ و تولدهای مکرر؛ می‌تواند به نوعی نشانگر آرزوی او برای رسیدن به آرامش باشد. از نویسندگان ایرانی که به این موضوع پرداخته؛ رضا قاسمی است.

... «از جمله دلایلی که برای اثبات

تناسخ می‌آورند یکی این است که در

زندگی بارها به اشخاصی برمی‌خوریم

که نمی‌شناسیم و با اینحال

چهره‌هاشان به طرز غریبی آشناست؛

طوری که بی‌وقفه از خود می‌پرسیم:

«کجا ممکن است دیده باشم‌اش؟...»

مندو هم چشمش که به فلیسیا افتاد

از خودش همین را پرسید. بی‌گمان

اگر کسی از معتقدان به تناسخ کنار

دستش بود، می‌گفت: «در زندگی

پیشین!...»

کسی که کنار دستش بود نادر بود که

به تناسخ اعتقادی نداشت، از پرسش

سوزانی هم که کاسه سر مندو را به

جوش آورده بود خبر نداشت، ولی

عادت‌های او را خوب می‌شناخت...»

بخشی از رمان «چاه بابل» پاره‌ی یکم - شمایل سرگردان فلیسیا

اما نویسنده‌ای که خودش را وقف این نظریه کرد، صادق هدایت بود. کسی که در بیشتر آثارش چنین موضوعی به چشم می‌خورد. بخصوص در داستان‌های «زنده به گور» و «سه قطره خون». یا به طور مشخص «بوف کور».

در آثار هدایت، توجه خاص و اشاره‌های مکرر به سرگذشت انسان نوعی؛ در زمان‌های گوناگون تاریخ و تکرار تجربه‌های تلخ و دردناک بشر، به وفور دیده می‌شود. تجربه‌ای که با نشان دادن مرگ و میرها و تولدهای پی‌درپی؛ دلالت بر آرزوی نویسنده به کاستن از این درد و الم دارد. به این نقل قول‌ها از بوف کور توجه کنید.

«شاید روح نقاش کوزه در موقع

کشیدن در من حلول کرده بود و

دست من به اختیار او درآمده بود.

«در دنیای جدیدی که بیدار شده

بودم، محیط و وضع آنجا کاملا به من

آشنا و نزدیک بود، به طوری که بیش

از زندگی و محیط سابق خودم به آن

انس داشتم. مثل این که انعکاس

زندگی حقیقی من بود. یک دنیای

دیگر ولی به قدری به من نزدیک و

مربوط بود که به نظرم می‌آمد در

محیط اصلی خودم برگشته‌ام. در یک

دنیای قدیمی اما در عین حال

نزدیکتر و طبیعی‌تر متولد شده بودم.

«به طور مبهمی آرزوی زمین لرزه یا

یک صاعقه آسمانی را می‌کردم، برای

این که بتوانم مجددا در دنیای آرام و

روشنی به دنیا بیایم.

در پایان کتاب راوی وقتی به پیرمرد خنزر

پنزری تبدیل می‌شود می‌نویسد:

«و روح تازه‌ی درمن حلول کرده بود..

«صادق هدایت - بوف کور ص ص...»

تابستان ۱۳۸۵ آلمان

می‌زنند. علائمی که هم همدست کارآگاه است؛ هم رقیبش و نیز علیه هر دوی آن‌ها.

با شکل‌گیری شهرشینی همه چیز تغییر یافت. نوعی روابط پیچیده که معضلات را باعث شد. هر روز که می‌گذشت جنایت‌ها فزونی می‌گرفت و کشف‌ها نارسا. پس کسانی پیدا شدند که به صورت حرفه‌ای به این امر بپردازند. گرچه پیش از آن پلیس بود، اما آن‌ها بدون نبوغ و روش بودند. کسانی که بیشتر در خدمت حکومت‌ها بودند و موفقیت خود را مدیون خیرچین‌ها و گزارشگران می‌دانستند. از آن به بعد کسانی ظاهر شدند، با ویژگی خاص: قامت بلند، پالتویی که تا زانو می‌رسید؛ با دگمه‌هایی که همیشه بسته بود؛ کلاهی که لبه آن نیمی از صورت را گرفته بود و عینک سیاهی که به چشم می‌زدند. از همه مهمتر با زیرکی فوق‌العاده در پی کشف جنایت بر می‌آمد. اما جنایتکار نیز بی‌کار نماند،

برای نویسنده یافتن انگیزه بدیع؛ آزمونی است دشوار، با این همه هنوز هم می‌شود به خاطر شغلی که آدمی دارد؛ دست به آدمکشی زد.

کسی که هر لحظه به شکلی درمی‌آمد و تغییر چهره می‌داد، با گذاشتن نشانه‌های دروغین و ساختگی، که بتواند کارآگاه و دیگران را گمراه کند. ضمن این که انگیزه‌ها نیز پیچیده شده بود. از این زمان دوئلی بین نیکی و بدی بوجود آمد که مورد علاقه گروه کثیری قرار گرفت. نخست این موضوع خوراک خوبی برای روزنامه‌ها می‌شود تا در کنار حوادثی مانند آتش‌سوزی، تصادف، دعوای حقوقی و... به این موضوع بپردازند. به طوری که

جنایات و حکایات

برای ادبیات پلیسی دو ویژگی می‌توان برشمرد، نخست ارتباط این نوع ژانر با سه عنصر «جنایتکار، قربانی و کارآگاه» و دوم «چگونگی» با «چرا»ی «جنایت». رابطه‌ای که به نحوی با تحول جامعه پیوند خورده است.

همه کسانی که کوشیده‌اند داستان پلیسی را توضیح دهند، ناچار شدند به زمینه شکل‌گیری آن اشاره کنند. زمینه‌ای که با پیدایش تمدن و شهرنشینی بوجود آمد. شهرهایی با دیوارهایی که به دروغ اطمینان بخشند، محله‌های مملو از جمعیت که هر یک ممکن است جنایتکاری را در خود مخفی کرده باشد. خیابان‌هایی که گویی درست شده‌اند برای تعقیب‌های جنون‌آسا، انبارهایی که همچون غارهای اسرارآمیز درون آن گم می‌شوی و نورهای خفهای که از میان ظلمات تهدیدآمیز چشمک

«جنون» استفاده کردیم، دیگر چه چیزی باقی می ماند؟ این انگیزه ها چندان غنی نیست .

نویسندگان داستان های پلیسی خیلی زود فهمیدند،
آنطور که باید و شاید به درون شخصیت های داستانی
خود نفوذ نکرده اند.

برای نویسنده یافتن انگیزه بدیع آزمونی است دشوار. با این همه هنوز هم می شود به خاطر شغلی که آدمی دارد؛ دست به آدم کشی زد. «تعصب مذهبی و عقیدتی، ایدئولوژی و آرمان» یا صرفاً برای بازی و نیز به خاطر شغلی که آدمی دارد، مانند مأموران مخفی در طول مأموریت. و یا به دلیل تسلسل مسائل، جنایتی اولیه که بخاطر آن جنایات دیگری را موجب می شود. و یا به علت احتیاط کاری، که در این حالت جنایتکار چند جنایت بی دلیل مرتکب می شود تا جنایت «اصلی» را پنهان سازد. و بالاخره به خاطر شرافت. یا ممکن است اعضای گروهی مخفی بخواهند، اعضای خود را آزمایش کنند. شاید هنوز انگیزه های دیگری نیز باشد که به آن اشاره نشده باشد، اما هر چه باشد انگیزه همیشه بخش فقیر ادبیات پلیسی است و به خصوص ادبیات پلیسی سرگرمی، زیرا جنایتکار باید با سهولت مرتکب جنایت شود و هرگز دچار وسواس های اخلاقی نشود. به همین دلیل جنایاتی که نفعی به دنبال دارند بهترین اند، زیرا با خود محوری عظیم جنایتکار سازگارترند.

اما در باره قربانی، برای این که مسئله جالب توجه باشد، بهتر است قربانی ی که انتخاب می شود غیر معمول باشد: «قهرمان، ضد قهرمان، راوی و ...»

جنایت های غیرعادی و بعضاً مرموز و کشف آن موجب لذتی فزون برای خواننده می شود. هیجانی که از شناسایی جنایتکار ایجاد می شود، احساس همدردی با قربانی، میل به عدالت و کیفر جنایتکار باعث می شود، پاورقی بوجود بیاید. ژانری که نیروی خود را مختص این کار می کند و در دسترس توده عظیم خوانندگان می گذارد. اما چنین داستان هایی تنها «چگونگی» جنایت را کشف می کرد؛ (با عکس برداری از محل جنایت، انگشت نگاری، آثار بجا مانده در صحنه؛ مانند لکه ای خون، چند تار مو، ته سیگار نیم سوخته، تکه ای شیبی یا هر علامتی) اما هرگز گرد دلیل و دلایل قطعی جنایت نمی گردد، چه این کار نیاز داشت همه انگیزه های جنایت و جنایتکار مورد بررسی قرار گیرد .

جنایتکار، قربانی و کارآگاه

نخستین ویژگی ساختار ادبیات پلیسی از سه عامل جنایتکار، قربانی و کارآگاه تشکیل شده است. برای خلق هر اثر پلیسی بایستی به هر یک از این عوامل پرداخت. جنایتکار کیست؟ قربانی کیست؟ کارآگاه کیست؟

درباره جنایتکار، کافی است چند مضمون انتخاب شود و سپس یکی یکی حذف شوند. کسی که خواننده فکرش را نکند، ضمن اینکه لازم نیست روی جنایتکار تأکید شود. اما انگیزه ی جنایتکار دشواری هایی را در بر خواهد داشت. وقتی که از انگیزه هایی هیجانی هم چون: «عشق، حسادت، نفرت، انتقام و...» یا انگیزه هایی انتفاعی مانند: «حرص، جاه طلبی، سودجویی و ...» و یا از انگیزه

آن برسد. کشفی که لذت ذهنی بی نظیری در پی آن نهفته است. بی گمان ریشه عمیق و ماوراء طبیعی رمان پلیسی در همین نکته است. ادگار آلن پو نیز بر این مطلب تأکید دارد:

«کارآگاه از پیش پا افتاده ترین موقعیتی که قابلیت هایش را به کار می گیرد ارضا می شود و به اسرار، معماها، ناشناخته ها و هیروگلیف ها عشق می ورزد. در هر راه حلی چنان اندیشه پونده اش را به نمایش می گذارد که در نظر عامه حالتی ماوراء طبیعی پیدا می کند.»

«دو قتل در خیابان مورگ»

این وحشت در برابر ناشناخته و این شیفتگی از حل معما، وجوه مشخصه ی رمان پلیسی را تشکیل می دهند. اسرار مانند صدفی است که هسته‌ای را در خود نهفته دارد. هسته‌ای که «معما» نام دارد. این که هرچه جامعه و روابط اجتماعی پیچیده‌تر می‌شود، جنایت نیز سببانه تر، شکی نیست. اما باید گفت مرگ مسئله ناراحت کننده ای نیست. حتا قتل نیز مسئله مهمی نیست. چیزی که اندوهبار است، چرای جنایت و وحشیگری جنایت است. جنایتی که شیوه ها، روش ها و از همه مهمتر انگیزه هایی متناقض و شگفت انگیزی در پی آن پنهان دارد. برای همین این پرسش پیش می آید، در پی هر جنایت نخست چه چیزی را باید جستجو گردد. کشف جنایتکار، چگونگی جنایت، شناخت قربانی یا مهم تر از آن؛ انگیزه یا انگیزه های جنایت .

با گسترش علوم در همه زمینه ها، دانشمندان تصور کردند که علم می تواند همه چیز را توضیح

یا خود نویسنده که توسط یکی از قهرمانانش کشته شود. حتا ممکن است خود جنایتکار به گونه ای غیر منتظره قربانی باشد. همچنین ممکن است قربانی از آغاز مشخص باشد، اما خواننده در مورد هویتش به اشتباه بیفتد. - که باز ممکن است در پایان مشخص شود، یا هرگز مشخص نشود. - یا این که قربانی همدست جنایتکار خویش باشد. موارد دیگری نیز است، مانند این که آیا قربانی انسان است، یا ممکن است حیوان باشد، یا شیئی و گیاه و یا موجودی فضایی. ضمن اینکه این روند می تواند ادامه داشته باشد. رازی که بسیار جذاب و در عین حال پیچیده است، کاری که اگر به آن مبادرت شود باید از مهارت زیاد برخوردار باشد. برای همین توصیه می شود تازه کارها گرد این کار نگردند.

کارآگاه چه کسی است؟ خود نویسنده، راوی یا خواننده. حتا می تواند کسی که مجرم است. حرفه ای باشد یا آماتور. ممکن است یک نفر یا چند و چندین نفر باشند؛ یا کسی که دارای حس پیشگویی است، یا ابلهی خوش شانس. می تواند مرد باشد یا زن. - در این صورت بهتر است پیر دختر باشد؛ نمونه خانم مارپل - همچنین می تواند قاضی باشد و یا موجودی فضایی و نیز روبات و کامپیوتر و بالاخره می توان نامعلوم مشخص کرد.

«چگونگی» یا «چرا»ی جنایت؟

اگر رمان پلیسی وجود دارد بدین دلیل که جنایتکاری دست به جنایت می‌زند و قربانی می‌گیرد. پس از آن همه چیز در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گیرد. تا این که یکی «کارآگاه» برای کشف معما «چگونگی»؛ با کوشش فراوان سعی می کند معقول را از محسوس استخراج نماید تا به حقیقت «چرا»ی

محبوسش می کنند و محدودش می سازند. تا سرانجام با هستی ارتباط برقرار کند. در این نظر، آزادی والاترین شکل غریزه است. آزادی، قدرت و جبرش را از غریزه به وام می گیرد، اما با مفهوم جهان شمولی ای که مایه حرکتش است بر آن تسلط می یابد. آزادی در جایی که به خشونت می گراید می تواند به عصب داستان پلیسی ناب بدل شود. مجرم در اصل با ماشینی خودکار قابل مقایسه است. اما ماشینی که ذاتا خودکار نیست، زیرا جنایتش او را کاملن بیان نمی کند، بلکه به وسیله زندگی، به سوی حقیقتی که عقاید ما را در باره اخلاق و عدالت تعالی می بخشد، کشیده خواهد شد. در چنین شرایطی، گاه شخصیت «همان جنایتکار یا مجرم» از سوی نویسنده بر حال خود آگاهی می یابد و گاه به تنهایی خود را کشف می کند. اینجاست که نویسندگان واژه ای را زیاد به کار می برند: «انسانی» واژه ای که اشاره به دوگانگی تناقض آمیز «بی گناهی و گناهکاری» دارد که در همه ی شخصیت ها یافت می شود. اشاره ای که نویسنده سعی می کند، شخصیت داستان را حس کند، موقعیتش را مشخص کند و خوب به استدلال او بپردازد، شخصیتی که مانند ادبیات پلیسی - سرگرمی از انگیزه های مشخصی پیروی نمی کند، بلکه تابع تمایلی است پر قدرت و فرمول ناپذیر، تمایلی بافته شده از تار «غریزه» و پود «آزادی»

آخرین بازنویسی زمستان ۱۳۸۵

دهد و کشف کند. «همه چیز» مفهومی این است که خود انسان هم از این امر بیرون نبود. به باور دانشمندان، علم نه تنها می تواند به فراگرد فیزیکی - شیمیایی درون بدن، که به مکانیسم اندیشه نیز بپردازد. برای همین احساس شد، هنوز یک چیز مانده است. «چرا»ی جنایت. «چرا»یی که به اندازه «چگونگی» آن حائز اهمیت است. اما از آنجایی که طبیعت انسان با طبیعت دیگر پدیده ها متفاوت است، و مهمتر از آن بخاطر آزادیش، و بالطبع واکنش های غیر قابل پیش بینی، به صورت رازی دست نیافتنی باقی ماند. پس «چرا»ی جنایت به سادگی «چگونگی» قابل تفسیر و توضیح نبود. نویسندگان داستان های پلیسی خیلی زود فهمیدند، آن طور که باید و شاید به درون شخصیت های داستانی خود نفوذ نکرده اند. آنها دریافتند؛ شخصیت های ناب نباید کسانی باشند که فقط نتوانسته اند ثابت کنند در لحظه وقوع جرم کجا بوده اند و چکار می کرده اند. در واقع آنها فهمیدند اگر برای شخصیت های داستان خود مشکلات واقعی خلق کنند و از آنها شخصیت های «گیر افتاده» به وجود آورند، آنگاه می توان امیدوار بود داستان جان دوباره ای بگیرد. به عبارتی هر شخصیتی که نتواند خود را از قیود عاداتی که خفه اش می سازد برهاند، گناهکار است و هر شخصیتی که می کوشد تا از طریق خشونت، محیطی را که زندگی مبتدل روزانه به دورش کشیده است بشکند، از پیش بخشوده شده است .

بدین گونه نوعی کشش به سوی هدف، به سوی «اصالت وجود»ی به فرمول در نیامدنی، ایجاد شد. شخصیتی که می کوشد تا خود را از همه آن چیزهایی که او را باز می دارند، برهاند. چیزهایی که

همین جاست که راوی در هر متنی هویت مستقل پیدا کرده و تمایز آن با متن «طرح» آشکار می گردد. به عبارتی راوی طرحی مشابه را با روایت های متفاوت عرضه می کند.

از این پس نظریه ساختگرایی شکل می گیرد و مطرح می گردد. ساختارگرایان معتقدند هر متن، طرح با روایت یا طرح اولیه و اصلی با طرحی که راوی عرضه می دارد، دارای دو ساختار مجزا از هم می باشند. مشهورترین نظریه پرداز ساختارگرا، تودروف فرانسوی که متأثر از ساختارگرایان روس است، او معتقد است هر متن دارای دو ساختار و شکل مجزا است. نخست طرح که از سیر حوادث و شخصیت ها و کنش آنها صحبت می کند. دوم روایتگر که نحوه انتقال آنها را با خواننده برعهده دارد.

گرچه این روان از نظر دستوری تنها در قالب سوم شخص می تواند وجود داشته باشد، اما سوم شخصی که می تواند در قالب آدم های مختلف درآید و در همه جا ظاهر گردد.

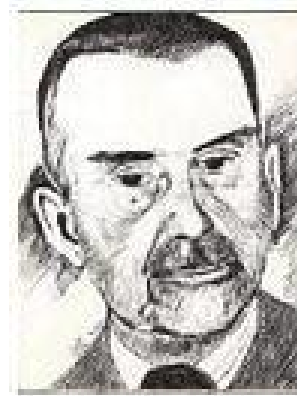
از نظر اینان راوی وجودی حقیقی دارد و دارای هویت است. این عده برای اثبات آرای خود بیشتر رمانهای کلاسیک را شاهد می آورند.

اینکه آیا راوی و روایتگر در متن مستقل از طرح است و اصولاً نقش آن چیست، مباحث بسیاری را دامن زده است. بطوریکه کسانی پیدا شدند که هرگونه تفکیک پذیری میان روایت و راوی را ناممکن شمردند. به نظر اینان طرح داستان و نحوه روایت همزمان با هم شکل می یابد و هرمتنی بدون وجود یکی، دارای هویت مستقل نمی باشد.

«توماس مان»

و

نظریه روان راوی

یکی از پرسش هایی که همیشه برای منتقدان مطرح بوده، موقعیت و ویژگی روای بوده است. برآستی راوی کیست که از درون داستان با خواننده حرف می زند و روایتی را نقل می کند؟! کیست که گاه روبروی خواننده نشسته و مانند مادر بزرگ ها، با حوصله قصه می گوید و گاه همچون خفیه نویسی چیره دست در گوشه ای خود را مخفی کرده و روایتش را نقل می گوید؟ و مهمتر اینکه راوی که در هر نوع متنی، اعم از داستان، قصه، حکایت و ... با مخاطب ارتباط برقرار میکند، خود دارای هویت مستقلی است؛ یا چیزی به نام راوی ساخته و پرداخته منتقدان است؟

بیش از هر موضوعی باید در باره وظیفه راوی سخن گفت. از آنجا که راوی؛ طرح نهائی داستان را به شیوه ای خاص خود به خواننده عرضه می کند. مانند این که راوی پنهان شود و با نشان دادن روایتش را عرضه کند، یا در جلد یکی از شخصیت های داستان - قصه در آید. یا اینکه همه چیز را از انتها روایت کند و یا ... در هر صورت از

اما جدا از این دو آرای یک سویه، نظریه دیگری نیز وجود دارد که به «روان روایت» شناخته می شود. اینان معتقدند گرچه در هر متن و داستانی، راوی وجود دارد، اما این راوی فاقد استقلال بوده و دارای تعیین نمی باشد. از برجسته ترین نظریه پردازان «روان روایت» باید از «توماس مان» نویسنده و متفکر آلمانی یاد کرد، که آراء او تأثیری عمده ای بر دیگر نظریه پردازان آلمانی گذاشت. «توماس مان» معتقد بود؛ راوی دارای شخصیت و هویت مستقل نبوده و راوی جزئی از روایت است. به عبارتی راوی روان روایت است و متن - داستان، قصه و حکایت - بوسیله روان روایت نقل می شود. گرچه این روان از نظر دستوری تنها در قالب سوم شخص می تواند وجود داشته باشد، اما سوم شخصی که می تواند در قالب آدمهای مختلف درآید و در همه جا ظاهر گردد. خلاصه کلام در پشت نقاب راوی داستان قرار دارد، داستانی که خود را روایت می کند و روان داستان، روانی که همه جا حاضر است و دانای کل دنیای داستان است.

پاییز ۱۳۸۳ - آلمان

ضمن این که ناحیه کانونی پایانی برعکس آغاز؛ امری است که همیشه و یا لاقلاً بیشتر مواقع از پی امر دیگری - ناحیه کانونی بدنه - می آید، اما در دنبال آن چیزی نخواهد بود. گرچه منتقدان وظایف دیگری برای «ناحیه آغازین»

متن چیزی نیست مگر آنچه خواننده با تفسیر و برداشت خود از آن بعمل می آورد. و به عبارتی این خواننده است که با خواندن، متن دوباره ای می آفریند.

برشمرده اند. رابرت اسکولز در «عناصر رمان» معتقد است؛

آغاز داستان شخصیت های اصلی را معرفی و روابط میان آن ها را شرح می دهد و نیز صحنه را برای درگیری و طرح داستان آماده می کند. او حتی نشان دادن نخستین بحران داستان و نیز اشاره به مضمون را از وظایف آغازین داستان می داند. اما باید گفت؛ گرچه چنین تعاریفی از آغاز داستان جامع و کامل است، اما این قوانین تا حدود زیادی کلی و سخت گیرانه بوده، بویژه که داستان امروزین خود را مقید به رعایت آن نمی داند.

از دیگر نظریه ها، آراء پروپ است که معتقد است آغاز داستان با یک کانون ثابت و آرام مشخص می شود، کانونی که توسط نیرو یا نیروهای آرامش آن برهم می خورد و در بدنه داستان تداخل پیدا می کند. در نهایت این نا آرامی دوباره به ثبات اولیه می رسد، - یا نمی رسد - و داستان پایان می یابد.

نظریه های دیگری نیز وجود دارد که با وجود تنوع و گوناگونی می توان آن ها را به دو دسته مهم تقسیم کرد:

کانون آغازین داستان

اگر بخواهیم داستان را از نظر شناسی بررسی نماییم، باید گفت هر متن ادبی توسط کانون های روایت می شوند. روایتی که سعی می نماید خواننده را از دنیای واقعی جدا نماید و او را به درون متن - دنیای هنری - بکشاند.

از مهمترین کانون های روایتی، بایستی از کانون آغازین، بدنه و پایانی نام برد. در اینجا به کانون آغازین داستان و ارتباط آن با بخش های دیگر و نیز به آراء نظریه پردازان، به طور مختصر می پردازم.

ناحیه کانونی آغازین:

مهمترین بخش یک متن است. از نظر ارسطو آغاز امری است که قائم به ذات خود باشد، به عبارتی مستلزم این نباشد که از پی چیز دیگری بیاید. اما در پی آن متنی است - ناحیه کانونی بدنه - که قاعدتاً باید وجود داشته باشد.

الف - آغازی که با کمک شخصیت پردازی و معرفی شخصیت آغاز شود و خود به چهار شکل مختلف است.
 ۱ - شخصیت ناخودآگاه یا داوطلبانه ظاهر می شود و با کنش خود خواننده را به درون متن می کشد.

«از درکه وارد شدم سیگارم دستم بود زورم آمد سلام کنم. همین طوری دنگم گرفته بود قد باشم.»

«مدیر مدرسه - جلال آل احمد»

۲ - شخصیت با روایت شروع می کند، روایتی که اشاره مستقیم به مضمون داستان دارد.

«در زندگی زخم‌هایی هست که مثل خوره روح را آهسته در انزوا می خورد و می تراشد.»

«یوف کور - صادق هدایت»

۳ - شخصیت از دیدن چیزی یا موضوعی عجیب؛ شگفت زده می شود، امری که مستقیم به مضمون داستان پیوند می خورد و خواننده را بدرون داستان می کشد.

«یک روز صبح، همینکه گره گوار سامسا از خواب آشفته ای پرید، در رختخواب خود به حشره تمام عیار مبدل شده بود.»

«سرخ - فرانتس کافکا»

۴ - شخصیت از دیدن چیزی توجهش جلب و با اشاره به آن خواننده را به درون متن می کشد.

« بدیش این بود که گلدسته های مسجد بدجوری هوس بالا رفتن را به کله، آدم می زد.»

«فلک - جلال آل احمد»

ب: آغازی که بر خلاف شخصیت پردازی، تاکید آن بر صحنه پردازی است؛ که خود بر دو گونه است.
 ۱ - داستان با توصیف صحنه آغاز می شود، و نویسنده یا راوی سعی در ترسیم صحنه می کند. به عبارتی دیدگاه و نقطه حرکت راوی یا نویسنده بیرونی است و هر چه داستان جلوتر می رود، آرام آرام روایت درونی می شود.

چنین توصیفی را صحنه فراخ منظر نیز گفته‌اند. به اصطلاح راوی کناری ایستاده و صحنه را توصیف می‌کند، بدون اینکه توانایی داشته باشد جزئیات را ببیند. تنها زمانی که داستان به پیش می‌رود، این زاویه محدودتر و بسته‌تر می‌شود و آنجاست که روایت درونی می‌شود. لازم به ذکر نیست در چنین آغازی راوی ناچار است - با توجه به این که صحنه دور از دسترس اوست - از زاویه دانای کل استفاده کند.

... و حالا دیگر آفتاب پائیزی کم‌کم داشت می‌چسبید. تابستان هرم و شیره آنرا مکیده بود و رنگ و رخس را لیسده بود و ولش کرده بود. همان چنار و افراهایی که از دیوارهای باغ، ردیف راه افتاده بودند و گرداگرد استخر عظیم آن بهم رسیده بودند.

«روز اول قبر، صادق چوبک»

۲- از آنجا که داستان در سال‌های اخیر پیشرفت‌های شایانی کرده است و به دست آوردهای مهمی رسیده است، دیگر روایت از بیرون و توصیف همه صحنه‌های آشنا و مشخص، کشتی ندارد. خواننده امروزی مایل است در داستان نقش بیشتری به عهده داشته باشد. به عبارتی خواننده صرف نباشد. بطوریکه بعضی از منتقدان بر این باورند: متن چیزی نیست مگر آنچه خواننده با تفسیر و برداشت خود از آن بعمل می‌آورد. و به عبارتی این خواننده است که با خواندن، متن دوباره‌ای می‌آفریند (۱)

در چنین آغازی؛ راوی یا نویسنده ضمن این که بیرون صحنه است، اما اطلاعات مهم و کلیدی در اختیار خواننده نمی‌گذارد، بلکه به جزئیات، بیشتر توجه می‌کند جزئیاتی که در عین بی‌اهمیتی خیلی مهم و معنادار هستند و خواننده با فهم خود و انتظارش برداشت لازم را بعمل می‌آورد.

... از یک جا باد می‌آید، از درز پنجره‌ها، از زیر در، از یک سوراخ نامرئی. زمستان آمده، به این زودی. زمستان‌ها با هم بودیم.

«خواب زمستانی، گلی ترقی»

۱ - بی جهت نیست که نویسندگان نو به حد افراط از جزئیات و ریزه کارهای صحنه و محیط استفاده می‌کنند.

تایبستان ۱۳۸۵ آلمان

هجرت از خود در آثار «محمود دولت آبادی»

محمود دولت آبادی از جمله نویسندگانی است که سعی کرده در آثار خود - یا لاقلاً در بیش تر آنها - یک تم مشخص را پی بگیرد، کاری که برای او نقش سیستم فلسفی را ایفا کرده است. ضمن این که این تم دارای دو وجه مشخص است.

استحاله شخصیت‌ها در آثار دولت‌آبادی نه حاصل تنهایی فلسفی انسان یا حتی سلطه ماشینسم، که حاصل دردها و رنج‌هایی که موجب آن شرایط سخت اجتماعی - اقتصادی، بی عدالتی حاکم بر جامعه و روابط تولیدی منحط و ظالمانه است.

۱ - از خودبیگانگی شخصیت‌ها، که در دورنمای کلی تر به بیگانگی انسان اشاره دارد.

۲- هجرت شخصیت‌ها از جایی به جای دیگر، خواه از جایی مهاجرت کرده و به محیط داستانی بیایند؛ یا از آن جا به جای معلوم یا نامعلوم کوچ کنند.

گرچه باید در نظر داشت، مفهوم از خود بیگانگی دولت آبادی، با آثار دیگر نویسندگان دارای تفاوت‌ها و ویژگی‌هایی است. نویسندگانی مانند هدایت، از خودبیگانگی انسان را حاصل تنهایی او و امری درونی می‌دانند.

انسانی که نه شناختی از هستی دارد و نه این توانایی که بتواند با جهان به تفاهم برسد، برای همین این بیگانگی او را تنها و منزوی بار می‌آورد و در نهایت به پوچی و از خودبیگانگی می‌رسد. اما استحاله شخصیت‌ها در آثار دولت‌آبادی نه حاصل تنهایی فلسفی انسان یا حتا سلطه ماشینسم، که حاصل دردها و رنج‌هایی که موجد آن شرایط سخت اجتماعی - اقتصادی، بی‌عدالتی حاکم بر جامعه و روابط تولیدی منحن و ظالمانه است. برای تبیین بهتر این موضوع، مروری کوتاه بر آثار او می‌کنم.

جای انسان‌ها را گرفته و کارها را انجام می‌دهد، کسانی که روی زمین کار می‌کردند، بیکار می‌شوند، حتی پسر سلوچ - ابراو - که روی تراکتور مشغول کار بوده بیکار و ناچار به هجرت می‌شود.

سفر: این داستان را می‌توان - در کنار جای خالی سلوچ - از قوی‌ترین داستان‌های دولت‌آبادی محسوب کرد.

مختار شخصیت اصلی، تصمیم می‌گیرد برای کار به کویت برود. اما طی یک سری حوادث در لنجی که سوار آن بوده، زخمی می‌شود و در نهایت یک پای خود را از دست می‌دهد. همسرش که فکر می‌کند او مرده به همسری مرد دیگری - مرحب - در می‌آید.

مختار وقتی برمی‌گردد و می‌فهمد همسرش مرد دیگری اختیار کرده است، دچار یأس و سرخوردگی می‌شود. بطوریکه در پایان داستان، مختار احساس می‌کند به موجود دیگری شبیه شده است که دیگران از دیدن او می‌ترسند.

از خودبیگانگی شخصیت‌های داستان همگی با شرایط اجتماعی و بی‌عدالتی حاکم بر جامعه ارتباط مستقیم دارد.

عقیل عقیل: در این داستان شخصیت‌ها همگی گرفتار قهر طبیعت هستند. زمین لرزه کاخک گناباد، هستی و نیستی روستایی را دگرگون می‌کند. عقیل و چند شخصیت دیگر تنها کسانی هستند که از این بلای طبیعی جان سالم در برده‌اند، زندگانی هستند که دیگر امیدی به زندگی ندارند، مگر عقیل که هنوز واپسین امیدی دارد و آن دیدن پسرش تیمور است که در شهر دیگری خدمت سربازی خود را می‌گذراند.

عقیل برای دیدار فرزندش مهاجرت می‌کند. با دشواری پسرش را پیدا می‌کند که در حال خدمت و سرپُست است، با

جای خالی سلوچ: تأثیرگذارترین داستان در باره هجرت است که با رفتن شخصیت اصلی داستان آغاز می‌شود.

«مرگان که سر از بالین برداشت، سلوچ

نبود»

سلوچ چرا هجرت کرد، معلوم نیست. نویسنده فقط از ذهن زنش - مرگان - روایت می‌کند که:

«سلوچ این اواخر خیلی دیر می‌آمد و بعد

می‌رفت زیر سقف شکسته‌ی ایوان، لب

تنور چمبر می‌شد. جثه‌ی ریزی داشت.

خودش را جمع می‌کرد، زانوهایش را توی

شکم فرو می‌برد، دست‌هایش را لای

ران‌هاش - دو پاره استخوان - جا می‌داد،

سرش را بیخ دیوار می‌گذاشت و کپان

کهنه‌ی الاغش را، الاغی که همین بهار

پیش ملخی شده و مرده بود - رویش

می‌کشید و می‌خوابید.»

شخصیت داستان نه تنها هجرت می‌کند که دچار دگرپرسی می‌شود. البته باز از ذهن مرگان.

«... در نگاه مرگان جای خالی سلوچ

دم‌به‌دم گودتر و گودتر می‌شد به اندازه‌ی

یک زهدان. به همان شکل. جای سر، جای

پاهای بسته، جای خمیدگی پشت. آیا

سلوچ اینقدر کوچک شده بوده است؟»

«جای خالی سلوچ»

فروپاشی شخصیت‌ها و در پی آن بیگانگی و مهاجرت، تا پایان داستان ادامه دارد. با آمدن تراکتور به مثابه ماشینی که

هجرت سلیمان: همان طور که از نامش پیداست، تاکیدش بر هجرت است. هجرتی که به شرایط ناعادلانه‌ای که بر او تحمیل شده یا از دست زنش - که او نیز موجود درمانده و تحت ستم شرایط است - از محل زندگی خود کوچ می‌کند.

سایه‌های خسته: داستانی که از بعضی جهات شبیه نمایش است. این متن در دو بخش (پرده) نوشته شده است. محیط داستانی بخش دوم؛ در مزرعه وقفی حضرت عبدالعظیم می‌گذرد، با چهار شخصیت که هر کدام بار سنگین تنهایی خود را به دوش می‌کشند و هم‌چون اشباح سرگردان در این کره خاکی پرسه می‌زنند.

مرد: این داستان با این که از انسجام موضوعی لازم برخوردار است، اما چندان پرداخت نشده است. شخصیت اصلی داستان، درشکه چی است که دیگر قادر به ادامه کار نیست. شاید به این خاطر که ماشین جای درشکه را گرفته است.

چراغعلی که شیرهای است؛ نه می‌تواند با درشکه خود کار کند و نه قادر است آن را که کهنه است؛ به فروش برساند و پولش را دستمایه کار تازه کند. پسرش - ذوالقدر - این موضوع را به نحو تأثیرگذاری روایت می‌کند:

«میان گودال کاروانسرا، از حلیی پاره و درشکه‌ی لکنته پدر ذولقدر، درشکه را به اسب می‌بست، «بسم الله» می‌گفت و از در کاروانسرا بیرون می‌رفت. چه اسبی هم بود! سیاه و لاغر. ذولقدر حالا که فکرش را می‌کرد یادش می‌آمد که این آخری‌ها مثل یک بُز شده بود. بُزی که موهایش ریخته باشد. استخوان کفلهایش بیرون زده بود. روی تیغی پشتش زخم کهنه مانده بود. گردنش تیغ کشیده و خشک شده بود. گوش‌هایش لقی شده‌بودند. سر زانوهای جلوش از بس سکندری خورده، زخم شده بودند؛ و روی چشم‌هایش هم غباری کدر نشسته بود.

شوق بسوی او می‌رود، اما تیمور در این مدت چنان زیر سیطره‌ی ملتاریسم قرار گرفته که نمی‌خواهد پدر را ببیند و حتا فرمان ایست می‌دهد.

عقیل واپسین امیدش را از دست می‌دهد و احساس می‌کند او کس دیگری است و پسرش نیست. چنانکه می‌گوید:

«او دیگر تیمور من نیست، تیمور من این

نیود.»

«عقیل عقیل ص ۶۲»

پس از آن ضمن از خودبیگانی تیمور، استحاله عقیل آغاز می‌شود و تا جنون و دیوانگی ادامه می‌کند.

تنگنا: در واقع نمایشنامه‌ی است با مایه‌های قوی اکسپرسیونیستی؛ که شخصیت‌های آن - بخاطر یک سری شرایط ناعادلانه - در زندگی حیوانی می‌غلتنند و از زندگی انسانی دور می‌شوند.

رحمان شخصیت نمایش روشنفکری است که مرتب بیهودگی زندگی را به رخ دیگران می‌کشد. آدم‌های دیگر نمایشنامه نیز بدون استثنا در پی یک مسخ شدگی و در وضعیتی دردناک به تدریج جان می‌دهند و سرانجام می‌میرند. رحمان پس از این که به تدریج از هویت خود دور می‌شود، با خود می‌نالد:

«دیگه نمی‌تونم باشم... راستی من ... من

شاید... اما نه، چرا... من شاید آدم نیستم؟

شاید تا حالا فقط خیال می‌کردم که

آدمم؟ نکنه که من حیوون شده باشم؟

نکنه که ملخ شده باشم؟ ها؟ دلم می‌خواد

خودمو تو یه چیزی نگاه کنم. (خودش را

روی زمین به کنار حوض می‌کشانند و لب

حوض زانو می‌زند) آه ... هه هه! این

منم؟ این خود منم؟ (چهاردست و پا توی

حیاط راه می‌افتد) نگاه کنید، نگاه کنید،

من مسخ شده‌ام!... من ادبار گرفته‌ام! من...

(با ذلت می‌نالد) ببینید، این خود من

هستم؟! من همونی هستم که بودم؟!

رحمان هستم؟! (سرش را روی لبه‌ی

حوض می‌گذارد و می‌گرید) «

(ص ۱۳۴ نمایش تنگنا)

این از خود بیگانگی تنها مختص چراغعلی نیست، بلکه بیشتر کسانی که در کاروانسرا زندگی می‌کنند از آدمیت تهی شده‌اند.

«ذوالقدر - مثل اینکه از چیزی واهمه داشته باشد - به این سوی و آنسوی نگاهی کرد. دورتادور کاروانسرا خانه‌های کوچک بود. هر کدام مثل یک لانه‌ی روباه. ذوالقدر همیشه می‌دید که آدم‌ها وقتی می‌خواستند تو بروند، خودشان را خم می‌کردند. و این جور وقت‌ها مثل چیز دیگری غیر از آدم می‌شدند. نمی‌دانست مثل چی؟ اما می‌فهمید که مثل آدمیزاد نیستند. اصلاً آدمیزاد چه جور شکل و قیافه‌ای باید داشته باشد؟ ذوالقدر این را هم درست نمی‌دانست. ذوالقدر هیچ چیز را درست نمی‌دانست.»

«همان منبع»

ذولقدر بی‌اختیار به طرف درشکه رفت. درشکه، شکسته، پاره پوره و از قواره افتاده بود. مثل آدمی که به ضرب چماق از پا درش آورده باشند. ذولقدر دور درشکه چرخید، بعد پا روی رکابش گذاشت، از آن بالا رفت و سر جای پدرش نشست. آن وقت‌ها، چراغعلی گاه گاهی ذولقدر را هم کنار دست خودش سوار می‌کرد و تا میدان می‌برد، آنجا پیاده‌اش می‌کرد تا به مدرسه برود. ذولقدر، کنار میدان از رکاب پایین می‌پرید، راهش را کج می‌کرد و یکبار دیگر برمی‌گشت و از زیر لبه‌ی کلاهش، رفتن درشکه را نگاه می‌کرد و به صدای سم کوبیدن اسبشان گوش می‌داد. اما حالا، جای اسب خالی بود. انگار که هیچ وقت نبوده است. پیش از این ذوالقدر، گاه و بی‌گاه پدرش را می‌دید که یکی دو نفر را دنبال سرش راه انداخته و خودش هم مثل آدم‌های رعشه گرفته، رو به کاروانسرا می‌آید. آن‌ها یک‌راست بالای سر درشکه می‌آمدند، کمی نگاهش می‌کردند، با هم چانه می‌زدند و می‌رفتند. و باز فردایش چراغعلی آدم‌های تازه‌ای را بالای سردرشکه می‌آورد و با هم مشغول چانه زدن می‌شدند. اما هنوز نتوانسته بود درشکه را بفروشد.

«مرد» ص ۱۶ انتشارات پویا

چنین است که چراغعلی در زیر بار این دگرگونی خرد می‌شود و از پا در می‌آید. زنش - آتش - به او خیانت می‌کند و وقتی ذوالقدر پسر بزرگش از موضوع با خبر می‌شود، از ناچاری بچه‌هایش را رها کرده تا برای همیشه از نزد آنها برود.

نگاهی که چندان هم بدبین و مایوس نیست، خودش را به رخ می‌کشد. نگاهی که حاصل ذهنیت فلسفی نویسنده است و من آن را «نگاه انسانی در جهانی به مثابه شر» نامیدم.

شاید چوبک به ظاهر در دنیایی غوطه ور است که سراسر منحنی و سیاه است، دنیایی که شر در آن حاکم است و حتی کمتر موردی برای زیبایی‌ها و خوبی‌ها پیدا می‌شود. اما او - برخلاف تصور رایج - گزارشگری صددرصد بی طرف و خنثی نیست. بلکه این نگاه فلسفی او - به نسبت کم یا زیاد - در لابلای سطرهای داستان قابل مشاهده است. فقط او نمی‌خواهد دنیایی آرمانی با قهرمانانی رویایی بیافریند. برای همین با فرو رفتن در سیاهی‌ها و شرارت‌ها؛ آن زندگی‌ای را جستجو می‌کند که در پوسته‌ای از ابتذال پنهان شده است. همان ابتذالی که بحران جهان معاصر است.

«سنگ صبور» بهترین داستان فلسفی نویسنده است که به اعتقاد بسیاری از بهترین آثار ادبیات فارسی به شمار می‌رود

از آن جا که ذهن هر نویسنده‌ای - مانند هر آدمی - همیشه تحت تأثیر چندین عامل (جامعه، طبقه، خانواده، تربیت، وراثت، موقعیت طبیعی - فرهنگی و...) است، و نویسنده نیز - آگاهانه یا ناآگاهانه - همین تأثیر را نیز در آثار خود منتقل می‌کند، بررسی جهان بینی فلسفی او از اهمیتی خاص برخوردار است. پس لازم است به تأثیر ذهنیت فلسفی چوبک در داستان‌هایش پردازیم، اما پیش از آن به تشریح دیدگاه «جهان به مثابه شر» می‌پردازیم و بعد آنرا با «ذهنیت فلسفی» او - که حاصل آن در آثارش قابل مشاهده است - مقایسه می‌کنیم.

در چنین تفکری، جهان همه اراده است. به این معنا که آدمی ناچار است همواره درد و رنج بکشد، چون اراده در ذات خود مبتنی بر خواست و طلب است؛ اما خواهش و درخواست هر کس بیش از وسیع و اندازه‌ی اوست، یعنی در مقابل

اگر غم را چو آتش دود بودی

جهان تاریک گشتی جاودانه

در این گیتی سراسر گر گردی

خردمندی نیابی شادمانه

«شهید بلخی»

نگاه انسانی در جهانی به مثابه «شر»

نگاهی به داستان‌های «صادق چوبک»

خلق دنیایی سیاه و تاریک از مهم‌ترین ویژگی صادق چوبک است. محیطی آکنده از بدبختی و پلیدی و سیاهی که شخصیت‌های داستانی را گرفتار کرده و در نهایت بسوی مرگ و نیستی رهنمون می‌کند.

در این محیط سراسر شر همگی گرفتار، محکوم، ناتوان و مفلوک‌ند. خیلی که تلاش بکنند، در عوالم خود با خویش یا دیگری کلنجار می‌روند. چنان که گاه از احساسات سرخورده و فروکوفته، زمانی از غرایز جنسی و امیال غریزی ارضا نشده و مواقعی از تمایلات و نیازهای بیمارگونه و یا از وحشت‌ها و ترس‌های خرافاتی و ناشناخته با خویش یا دیگری صحبت می‌کنند.

اما این‌ها همه آن چیزی نیست که در آثار چوبک وجود دارد. به عبارتی اگر کمی عمیق تر به آثار او توجه کنیم و آن پوسته ظاهری را بشکافیم،

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

فرانسوی اشاره کرد: «بهتر، دشمن خوب است.» پس فقط به خوب بسنده کنید.) بدین گونه است که چوبک جهان را بمثابه شر می بیند و آدمی را گرفتار در جهان شرور. پس تلاش می کند موقعیت انسان را در این محیط گنبدیده به نمایش بگذارد. تا جایی که در بیش تر مواقع نه تنها سعی نمی کند این زشتی را بزداید که حتی سعی نمی کند اتهام - زشت پرستی - را از خود دور سازد. بدتر از آن گاه تا آنجا پیش می رود که شخصیت هایش را در زشتی های اجتماع غرق می کند.

برای شفاف شدن ذهنیت فلسفی او بررسی آثار او را به سه بخش مجزا تقسیم کردم. ضمن اینکه رمان تنگسیر را کنار گذاشتم.

بخش نخست:

داستان هایی که بار اصلی بر عهده حادثه و کنش شخصیت ها است و در آن از ذهنیت فلسفی خبری نیست، یا کمتر دیده می شود. در این داستان ها نویسنده مانند شاهدی بی طرف - آن هم با نوعی بی طرفی ای که خاص خودش است - زندگی را بیان می کند و گاه تجسم می بخشد، بدون این که اجازه بدهد آن «من» فردی شخصیت - که می تواند چندان هم بیگانه با «من» نویسنده نباشد - جولان پیدا کند.

چوبک چنان با مهارت این انحطاط را خلق می کند که خواننده احساس می کند؛ برآستی زندگی تا همین حد منحط و «شر» است. او برای این کار از یک سو همه سعی خودش را روی تأثیری واحد متمرکز می کند و از طرفی نشان می دهد در حوادث دخالتی ندارد، بلکه این انحطاط با زندگی عجین است. از بهترین نمونه این گونه داستان ها، قطعه کوتاه «عدل» است.

اسبی با دست و پای شکسته توی جوی آب افتاده است و جماعت با واکنش هایی متفاوت - بی تصمیم، بی تفاوت، بی احساس و از همه مهمتر بی تکلیف - شاهد جان دادن اسب هستند.

هر آرزویی که برآورده شود، ده آرزوی نابآورده دیگر وجود دارد. یا به زبان دیگر؛ میل و طلب را نهایت نیست ولی کامیابی محدود است.

هر چه قدر که وجود ما مملو از خواسته های ما باشد و هر چه بیش تر اسیر خواهش ها و امیال خود باشیم، به همان میزان دچار تلخی؛ سیاهی و نکبت بیشتر هستیم و هر اندازه که مطیع و محکوم اراده ی خود شویم، کمتر روی آرامش و سعادت را خواهیم دید. (شخصیت های داستان چوبک چون اسیر غرایز خود هستند، همگی در بدبختی و بیچارگی دست و پا می زنند.)

ماهیت و حقیقت ارضای هر لذتی «یا به قول عوام هر خوشبختی» امری پوچ است. اقناع و برآورده شدن امیال مایه ی خوشنودی خاطر نیست. حتی می توان گفت هیچ امری برای آرزو شوم تر از تحقق آن نیست. شهوات اقناع شده بیش تر مایه ی بدبختی است تا خوشبختی. هر میل برآورده شده میل نوی ایجاد می کند که برآورده شدن آن نیز میل دیگری تولید می نماید و همین طور تا بینهایت. چون رنج مایه و حقیقت اصلی آن است؛ اما لذت امری منفی است و عبارت از فقدان رنج. (می توان به این گفته ارسطو اشاره کرد: مرد خردمند در جستجوی لذت نیست بلکه در بند رهایی از غم است.)

از طرفی نیز «آسودگی» آرزویی عبث و پوچ است. چون که طبیعت هر شخصی؛ پیمانانه ی رنج و دردی آدمی را که باید در طی زندگی تحمل کند، تعیین کرده است. این پیمانانه نه خالی خواهد ماند و نه سر خواهد رفت. اگر فشار اندوهی از دل ما برخاست، اندوه دیگری جان آن را می گیرد که مایه ی آن از پیش آماده شده بود. به محض این که شخصی از درد و طلب رهایی یافت، اندوه و غم تازه ای جایگزین آن خواهد شد. تا جایی که می پنداریم احتیاج و محرومیت و درد امور مثبتی هستند که مستقیماً با ما مربوط می باشد. - برای چه کلیون از لذاپذ متنفر بودند، برای آنکه رنج و درد به درجه ی زیاد یا کم با لذت آمیخته است. (حتی می توان این موضوع را در این مثال ظریف

در «**کفترباز**» شخصیت داستان با دیدن زنی زیبا از روی پشت بام به جای تحریک غریزه جسمانی، احساس انسانی - عشق - در وجودش زنده می شود.

«**آثار چوبک**» با طرح مستقیم موضوعات فلسفی

«**تنهایی**»، «**بیهودگی**» و «**پوچی**» متمایز می شود.

«**زیر چراغ قرمز**» در خانه ای بدنام؛ زندگی تنی از فواحش روایت می شود. حیران زن جوانی است با نام مستعار ماریا که بعد از مرگ یکی از پیرزنان که سال ها در آن خانه به این کار مشغول بوده و اکنون سرنوشت او را پیش چشم می بیند، سعی می کند علیه وضع موجود بشورد. اما از آن جا که چوبک قصد ندارد قهرمان سازی کند، تلاش شخصیت داستان به اعتراضی گلاویه مانند خلاصه می شود. آن هم با زن دیگری که مانند خودش در آن منجلاپ گرفتار است. در پی آن شخصیت که در منتهای بدبختی و ذلت گرفتار است، سعی می کند با یادآوری تجربه های عشقی و جنسی گذشته خود؛ کمی احساس خوشی و لذت کند. اما از آن جا که این لذت ها ناپیستی در مقابل مصایب زندگی بهایی داشته باشد، پس از این که سراغ مشتری تازه می رود، با شگفتی شوهر سابق خود را می بیند. گرچه احساس انسانی در او زنده می شود، اما این رویداد رنج او را مضاعف می کند.

در داستان «**بعد از ظهر آخر پاییز**» کلاس درسی است که معلم به شاگردان آموزش نماز می دهد، در این میان شاگردی - شخصیت اصلی داستان - آنرا مفید فایده نمی داند، برای همین از پنجره بیرون را تماشا می کند، حتی زمانی که معلم این موضوع را می بیند و برسرش فریاد می زند و ناچار می شود به معلم نگاه کند، باز نمی تواند افکارش را متمرکز کند و مرتب ذهنش به گذشته و اتفاقات گوناگون کشیده می شود.

شاید در این میان تکلیف اسب معلوم تر از تکلیف آن جماعتی باشد که مردن او را تماشا می کنند. در داستان «**نفتی**» سرنوشت دختر ترشیده ای را به تصویر می کشد که گرفتار ولع غریزه جنسی خودش است. کسی که هیچ تجربه ای در این مورد ندارد، مگر خاطره ای کم رنگ از یک مسافرت دور که دست کمک راننده اتوبوس بدن او را لمس کرده و این لذت توأم با بوی بنزین توی ذهنش ماندگار شده است. اما چون نمی تواند خودش را ارضا کند، در خیالات خود با یادآوری همان خاطره و ارتباط آن با اشیای دیگر زندگی می کند.

«**گل‌های گوشتی**» از بسیاری جهات شباهت به «نفتی» است شخصیت اصلی مردی تریاکی که در قبال فروش کت خود، ده تومان بدست می آورد و تصمیم می گیرد با آن پول به خانه ی زنی بدنام برود و یک تریاک سیر بکشد. او حتی برای توجیه این عمل خود احساس می کند: «**با فروش آن سنگینی، یک مشت پشم و پنبه و قیود دروغی اجتماعی را از دوش خود برداشت.**»

پس از آن بین راه با دیدن اندام شهوانی زنی که گل های خشخاش روی لباسش دارد، امیالش تحریک می شود. اما از آن جا که پی هر خواسته ای رنجی همراه است، با دیدن طلبکار یهودی آن سوی خیابان، از ترس و ناراحتی هرگونه احساسش فلج می شود. اما لازم است بگویم این داستان یک تفاوت مهم با «نفتی» دارد. آن هم تضاد و تناقض غریبی که در ذهن شخصیت داستان رخ می دهد؛ تا جایی که باعث دگرگونی و تحول او می شود. آن جا که طلبکارش بر اثر تصادف با یک کامیون له و لورده می شود و او می داند که دیگر از شر او برای همیشه راحت شده است، اما از این موضوع احساس رضایت نمی کند. حتی دیدن گل های گوشتی لباس آن زن اشرافی نه تنها دیگر او را نه تنها وسوسه اش نمی کند که احساس می کند از عطر مرفین آن زن؛ بوی پهن و استخوان جمجمه ی انسان له و لورده شده به مشام می رسد.

در داستان «**چشم شیشه ای**» از آنجا که شیشه و آینه نمادی مجازی از واقعیت است، - بخصوص که در اینجا از چشم که همان بینایی است استفاده شده - شخصیت داستان در پایان داستان، چشم شیشه ای را از چشم برمی دارد و روی میز می گذارد که مبادا دنیا را با آن ببیند. در داستان «**اسب چوبی**» زمانی که مرد؛ زن فرانسوی اش را رها می کند، زن در اتاقی خالی و تهی و در تنهایی گذشته خودش را مرور می کند و به پوچی زندگی پی می برد.

در داستان «**چرا دریا توفانی شده بود.**» بیشتر بار داستان روی بخش پایانی است. آن جا که شخصیت اصلی متوجه می شود که بچه مال او نبوده و زن در آغوش دیگری می خوابیده است. آن وقت پی می برد بیهوده به او دل بسته بوده و تاکنون فریب خورده است؛ پس بچه را به دریا می اندازد.

در داستان «**دسته گل**» که بیش تر به قطعه ای فلسفه ای شبیه است، شخصیت داستان با دریافت نامه های مشکوک دچار ترس می شود و خود به پیشواز مرگ می رود و در آخرین لحظه زمزمه می کند: «دمی آب خوردن پس از بدسگال، به از عمر هفتاد هشتاد سال»

پس از آن که انسان تمام لذت ها و خوشی های زودگذر را از یک سو و رنج ها و شکنجه ها را از سوی دیگر تجربه کرد، از زندگی چه چیزی باقی می ماند؟ جز «بیهودگی!» هر چه بیش تر موفق شویم بیش تر کسل می گردیم. «همچنان که نکبت بلای دایمی توده ی مردم است، بیهودگی نیز بلای اعیان و اشراف است.» اگر طبقه محروم این معضل را به صورت ارضای غرایز تسکین می دهند. طبقات مرفه که دچار فقر و بدبختی فرودستان نیستند، از بیهودگی ملول و کسل می شوند، پس بجستجوی سرگرمی برمی آیند. اما خیلی زود می فهمند آن نیز سراب و خیالی پوچ است.

در داستان «**روز اول قبر**» شخصیت اصلی مردی اشرافی و مرفه پس از گذراندن عمری به

از این جا به بعد چوبک با فرو رفتن به ذهن شخصیت نشان می دهد چرا او نمی تواند افکارش را متمرکز کند، چرا توجهی به نماز ندارد؛ چرا با دیگران احساس همدلی ندارد و همه چراها و انگیزه هایی که مورد نظرش است تا این که از ذهن معلم با او احساس همدردی می کند.

«معلم» اما خوب که بصورت اصغر نگاه کرد ناگهان دلش برای او سوخت. بنظر می رسید که اصغر از تمام بچه های دبستان بدبخت تر و بیچاره تر است. یادش آمد که مادر اصغر تو خانه ها رختشویی می کرد و خودش و اصغر و دو تا دختر کوچک دیگر را نان می داد.

بخش دوم:

در این گروه داستان ها ضمن اینکه مانند بخش اول آن نگاه انسانی در لایه لای سطور دیده می شود، - و گاه حتی ملموس تر- اما با طرح مستقیم موضوعات فلسفی مانند: «تنهایی»، «بیهودگی» و «پوچی» متمایز می شود.

گفتم در جهانی که همه اراده است، زندگی خلاصه شده در تأمین خواسته ها و نیازهایی که هیچگاه پایانی ندارد. از طرفی تن دادن به این تمایلات بیهودگی می آورد که هم چون رنج و درد غیرقابل تحمل است. استمراری که مانند آونگی میان «زندگی» و «مرگ» در حرکت است؛ تا جایی که مرگ نیز درمانی برای آن نیست.

در داستان «**گورکن ها**» زنی آواره و مفلوک بنام خدیجه از مردی که خودش هم نمی داند کیست، آباستن شده است. بعد در طویل ای متعفن به کمک پیرزنی بچه اش را دنیا می آورد، اما از ترس مردم بچه را در جنگل زنده بگور می کند. بعد هم که از سوی ژاندارمرها دستگیر می شود، هیچ واکنشی نشان نمی دهد. در پی آن زندگی بدون آنکه اتفاقی مهمی افتاده باشد جریان عادی خود را طی می کند. (طنز داستان جایی است که ژاندارم پس از این که بچه را از زیر خاک بیرون می آورد، بند شلوارش را باز می کند و در گودال می شاشد. آنوقت چراغ قوه اش را روشن می کند و به کار خود نگاه می کند.)

بران را بر گلویش آشنا کند. - این دست می تواند تمثیل اجل باشد که ناخودآگاه به سراغ بشر آمده و با بی رحمی او را با خود می برد. -

مرغان به این وضع اعتراض نمی کنند، تنها کمی به دست و پا می افتند؛ اما پس از لختی به شرایط پیش برمی گردند و توی زندگی حیوانی در هم می لولند.

«**مردی در قفس**» بی شباهت مضمونی مانند «روز اول قبر» دارد، با نشان دادن تصویری از بی رحمی مرگ در مقابل بیهودگی زندگی.

سید حسن خان شخصیت داستان؛ مدت نیم قرن زندگی پوچ و بیهوده ای را در هندوستان سپری کرده است. او بعد از آنکه یکی از پاهایش را بعلت بیماری از دست داده و زنش خناق گرفته و همراه دیگر اعضای خانواده اش مرده اند، اکنون همراه سگش به تنهایی در ایران زندگی می کند. او چنان از زندگی کسالت بار خود سرخورده است که تنها دلخوشی اش محبت سگش است. اما از آنجا که زندگی بی رحم است، در نیمه شبی؛ سگ با شنیدن پارس جفتش تصمیم می گیرد صاحبش را ترک کند. با این که مرد تلاش می کند جفت سگ را به درون خانه بکشاند؛ شاید که عطش او فرو نشیند. به عبارتی نقش دلال محبت را بازی کند؛ اما سگ بهش وفا نمی کند و خود را تسلیم جفتش کرده و شخصیت نیز مجبور شود از ناچاری تسلیم مرگ شود.

چوبک در این داستان تنهایی و بی پناهی انسان را دستمایه قرار داده است، انسانی که تنها دلخوشی اش دوستی با حیوانی است. اما بزودی می فهمد زندگی آنقدر خشن و بی رحم است که حتی نباید به دوستی سگ که نماد وفاداری است، دلخوش باشد. بالاخره مرگ فرا می رسد و شخصیت لای در جان می دهد.

«**آخر شب**» قصه کوتاهی است که شخصیت داستان در میخانه ای به زمین می افتد و می میرد. باز با بی رحمی زندگی رویرویم، به طوری که حتی گربه ای که نزدیکی آنان است کوچک ترین تکانی نمی خورد.

خوشگذرانی، در واپسین سال های پیری دستور می دهد برایش آرمگاهی درست کنند که آیندگان او را فراموش نکنند. زمانی که همه چی آماده می شود و او برای دیدن آن به محل قبر خود می رود، برای دمی زندگی اش را در ذهن خود مرور می کند، اما چون به پوچی و بیهودگی زندگی پی می برد، هیبت ترسناک مرگ خودش را به او نشان می دهد؛ در آرمگاهی که خود ساخته؛ میان قبر خالی زنده بگور می شود، تا مسخره بودن زندگی در مقابل مرگ نشان بدهد.

شاید چوبک در این داستان می خواهد بگوید، حافظه و کنکاش در زندگی؛ بدبختی بشر را افزون می سازد، زیرا اغلب درد و غم در رجوع به گذشته با درک بیهودگی زندگی همراه است. بدتر از آن رنج دانستن مرگ - بخاطر بیهودگی زندگی - از خود مرگ دردناکتر است!

در داستان «**پیراهن زرشکی**» آدم هایی که مرده ها را لخت می کنند و می شویند؛ به این هم قانع نیستند و پس از لخت کردن یکدیگر برای تصاحب سهم بیشتر به هم دروغ می گویند. آن ها تا آن جا پیش می روند که از مرده روی تخت مرده شورخانه مفلوک تر و بدبخت تر می شوند. طنز تلخ این داستان جایی است که یکی از مرده شورها پس از باز کردن دهان مرده و ناامید شدن از یافتن دندان طلا، به دیگری می گوید: «خیر و برکت از همه چی رفته.»

در این داستان رودرویی مرگ با زندگی در تناقضی طنزآمیز قرار می گیرد. مرده زنی است جوان - بیست و هفت هشت ساله - با موهای بلوطی و پوستی سفید و با آرایشی که هنوز روی چهره اش هویدا است. - به عبارتی نقطه مقابل مرگ. - اما زنده ها - دو نفر مرده شور - با این که در دنیای زنده ها زندگی می کنند؛ اما بیش تر به مرده ها شبیه اند.

در داستان «**قفس**» گروهی مرغ و خروس - که می تواند نمادی از سرنوشت انسان باشد - در هم می لولند و تنها تماشاجی وضع موجود هستند. در این میان هرازگاهی دستی از بیرون می آید و یکی از آن ها را با خود می برد تا تیغ

بخش سوم:

داستان هایی سمبلیک فلسفی که دارای تم روانی - اعترافی است. به عبارتی اگر بخش نخست در وضعیت اجتماعی انعکاس یافته و در بخش دوم داستان هایی فلسفی با تم تنهایی و بیهودگی زندگی که به مرگ ختم می شود. در بخش سوم چوبک دست به اعتراف روانی از زندگی می زند و مهم تر آن که پایان داستان چنان تلخ نیست و با بارقه ای از امید روبرویم.

«سنگ صبور» بهترین داستان فلسفی نویسنده است که به اعتقاد بسیاری از بهترین آثار ادبیات فارسی به شمار می رود. برای همین در این بخش بیشتر به این داستان تکیه خواهم کرد، اما بیش از آن اشاره ای به یکی از معدود داستان های سمبولیک نویسنده می کنم.

«آتما، سگ من» در این داستان همه عناصر تمثیلی و نمادی هستند، «آتما» در تفسیر برهمنی به معنای روح جهان است و سگ شاهدی ساکت و صامت است که تمثیلی از وجدان و ضمیر خفته «من» داستان است.

شخصیت داستان مردی است که تنها زندگی می کند و بطور اتفاقی ناچار می شود سگی را نگهداری کند. نخست از این موضوع کمی خرسند می شود، شاید که سگ تنهایی او را پر کند، اما وقتی طی یک حادثه دزدی می فهمد سگ نه می تواند دزد بگیرد و نه می تواند در مقابل سگ های ولگرد از خودش دفاع کند و بدتر از آن مزاحم تنهایی او شده است، تصمیم می گیرد به زندگی سگ خاتمه دهد. برای همین زهر می خورد و غذای او را آغشته به زهر می کند و آن را جلویش می گذارد و خود از خانه بیرون می رود. مرد تمام روز را بیرون می ماند و وقتی برمی گردد می فهمد سگ غذایش را دست نخورده گذاشته و ساکت و آرام نشسته است. سپس با دیدن مرد به استقبالش می رود. مرد از کار خود پشیمان می شود و غذای زهرآلود را در گوری که از پیش حفر کرده بود می ریزد و همراه سگ به اتاقی

دوام هر چیز فقط یک لحظه است و همه به سوی مرگ می شتابند. اگر مرگ کمی تأخیر کند؛ این امر نباید ما را بفریبد؛ چرا که فقط مانند آن گربه ای است که با موش بیچاره بازی می کند. عمر آدمی مانند آن گردش می است که قدم به قدم به سوی سقوط نزدیک می شود. یا باید گفت: «زندگی مرگی است که هر آن به تأخیر می افتد.»

«همراه» داستانی با یک موضوع اما با دو روایت و از زبان دو گرگ نوشته شده است.

در اول داستان به آیه ای از کتاب مقدس اشاره می شود که دو تن به از یک تن، چون وقتی یکی بر زمین افتاد، دیگری به کمک او می شتابد. شاید اشاره به طنز ظریفی باشد که اگر این همراهی با درندگی و شرارت همراه باشد، نه تنها دو تن بهتر نیستند که باعث دریدن و کشتن یکی به دست دیگری خواهد شد.

این بخش را با «انتری که لوطیش مرده بود.» به پایان می رسانم. چوبک در این داستان با استادی بی نظیری سرگشتگی و سرگردانی و ترس ها و وحشت های انسان را با حلول در روح حیوانی «انتر» به نمایش می گذارد.

او در این داستان به سراغ دو موجود بدبخت می رود. - که هر دو می تواند تمثیلی از انسان باشند - مردی که مرگ باعث آسودگی او از رنج زندگی شده و دیگری حیوانی که وقتی آزادی اش

نرس از مرگ آغاز فلسفه و علت غایی ادب است. فرد عادی نمی تواند تن به مرگ دهد همین امر فلسفه ها و خدشناسی های ما به وجود آورده است.

را بدست می آورد؛ تازه می فهمد رنج و گرفتاری اش افزون و دو چندان شده است. تا جایی که تصمیم می گیرد نزد لوطی خود باز گردد و تن به اسارت دهد؛ شاید از رنج شرایط تازه اش کاسته شود.

که در تمام مدت داستان توی طویله زیر یک لحاف پاره خوابیده است و پایین تنه اش کرم گذاشته، و لگن پر از کثافت زیر تنه اش مانده، و کسی نیست لگن را ببرد خالی کند، و پیر زن فصل به فصل توی لگن خرابی می‌کند، ولی از قراری که خودش می‌گوید، متوجه این مهم نمی‌شود و فقط از بویش می‌فهمد که چه کرده‌است، و البته مراتب را به اطلاع خوانندگان محترم می‌رساند. آدم دیگر بلقیس است که آبله‌رو و زشت است و شوهری دارد تریاکی و بلقیس در خانه او باکره مانده‌است و مدام او را نفرین می‌کند که «به اندازه یک خروس هم کاری ازش ساخته نیست»، و نذر و نیاز می‌کند که بغل احمد آقا بخوابد، و خوشبختانه به مرادش می‌رسد. آدم دیگر کاکل‌زری است که توی حوض می‌افتد و خفه می‌شود. دیگر سیف‌القلم، قاتل معروف شیراز است که - چوبک - مختصری از کارهایش را از نظر خوانندگان می‌گذراند. (1)

همچنان که جنون فرار از بیهودگی است، مرگ نیز فرار از رنج است. دیوانگی راهی است برای اجتناب حافظه از درد و رنج. شکاف نجات بخشی است که در تار و پود وجدان صورت می‌گیرد. پس حاصل آن می‌تواند به مرگ ختم شود، خود یا دیگری. مرگی که نه تنها مشمنز کننده نیست که لذت بخش است.

«سیف‌القلم» اگر چه شخصیت منفی داستان است، اما او نیز از گسترش بیماری های واگیردار - که مسبب آن را زنان می‌داند - در رنج و عذاب است، برای همین تصمیم می‌گیرد هر چه فاحشه پیدا می‌کند، نابود کند تا شاید کمی از این رنج و بیماری رهایی یابد. او چنان از کار خود لذت می‌برد که چوبک با وضوح آنرا بیان می‌کند: «...کاری از این لذیذتر پیدا می‌شود؟ هنوز لذت کشتن آن زن، اسمش چه بود؟ هان نازی بود. هنوز لذتش زیر دندانم است.»

در زندگی با شکوه و پر جلال شاهان ایرانی شیشه‌ی کوچکی مملو از زهری گرانبها وجود داشت. از طرفی حکیمان و عرفای ایرانی مرگ را همه جا حاضر می‌دانستند و به شاگردان آرامش؛ انتظار و استقبال شایسته‌ای را توصیه می‌کردند

می‌روند تا موسیقی گوش کنند. در آنجا سگ غذای تازه را می‌خورد و مرد او را نوازش می‌کند. که ناگاه صدایی می‌شنود. سخنانی که گناهان مرد را یکی یکی برمی‌شمرد و او را متحول و دگرگون می‌کند.

این بخش که بصورت اشعار فلسفی بیان می‌شود، کمی پیچیده و نمادین است. اما با این وجود می‌توان آن را به بگومگوی انسان با خویشتن؛ پیرامون مسائل مربوط به وجدان و ضمیرش منتسب کرد.

نکته مهم پایان داستان است که مرد پس از بخود آمدن تصمیم می‌گیرد به زندگی خود خاتمه دهد. اسلحه اش را از توی کتو بیرون می‌آورد و روی قلب خود شلیک می‌کند، اما گلوله به شانه اش اصابت می‌کند و نمی‌میرد، بلکه فقط بیهوش می‌شود. زمانی که بخود می‌آید می‌بیند سگ زخم شانه اش را می‌لیسد.

خلاصه داستان سنگ صبور:

در خانه‌ای چند مستأجر (آدم) زندگی می‌کنند. یکی احمدآقا است، که مرد جوانی است، و ظاهراً معلم است و هوای نویسندگی هم در سردارد. - می‌تواند «من» نویسنده باشد. او در اتاقش سنگ صبوری - عنکبوت - دارد به آسید ملوچ که با او بحث می‌کند و حرفهای مهم می‌زند. دیگر زنی است به نام گوهر که پسر کوچکی دارد به نام کاکل‌زری. گوهر قبلاً زن شخصی بوده‌است به نام حاج اسماعیل و کاکل‌زری را هم از او دارد، اما یک روز در صحن شاه‌چراغ دست یک دهاتی به بینی کاکل‌زری می‌خورد و پسرک خون دماغ می‌شود، و مردم بچه را به نام این که حرامزاده است از صحن بیرون می‌اندازند و حاج اسماعیل هم گوهر و بچه را از خانه بیرون می‌کند و گوهر به بدبختی می‌افتد و در خانه‌ای که گفتیم ساکن می‌شود، و برای گذراندن زندگی‌ش هر روز صیغه‌ی یکی می‌شود، ولی ظاهراً عاشق احمدآقا است و هر وقت بتواند بغل او می‌خوابد. این را هم باید دانست که خود گوهر هرگز در کتاب ظاهر نمی‌شود، و ما این چیزها را از حرفهای آدمهای دیگر می‌فهمیم. آدم دیگر پیر زنی است به نام جهان سلطان

دفتر اول : نقد و بررسی ادبیات

به عبارتی: اگر ازدواج کنیم خوشبخت نخواهیم بود و اگر ازدواج نکنیم باز هم خوشبخت نخواهیم بود. شخصیت داستان تسلیم حرف های سنگ صبور - یا ندای درونش - نمی شود. شاید برای این که چه تنهایی و چه با هم بودن نکبت می آورد. با هم بودن مانند خاریشتانی که برای گرم شدن به هم می چسبند و نیش خارشان به تن هم فرو می کنند و در انزوا از تنهایی و در نهایت پوچی و بیهودگی رنج می برند.

با این همه چوبک در این داستان نمی خواهد شخصیت داستان را بحال خودش رها کند. و به هر شکلی که است می خواهد شخصیت داستان - و در نگاه کلی تر انسان - را نجات دهد. از طرفی نیز نمی خواهد نقش منجی را بازی کند. پس در تناقضی مبهم گرفتار می شود؛ تا جایی که دو شخصیت - سیف القلم و احمد آقا - را رودروی هم قرار می دهد که نقش زروان و اهریمن را اجرا کنند.

برای همین داستانش را با نمایشنامه ای به پایان می برد و ذهنیت فلسفی اش را وارد داستان می کند، حتی اگر به بهای کاستن از ارزش ادبی آن بشود. تا نشان دهد؛ نمی توان بر رنج و شر حیات پیروز شد، مگر آنکه اراده تابع عقل و علم شود و درخت دانش جوانه بزند. برای همین داستان با این پارگراف به پایان می رسد:

«مشیا شیشه را بر زمین می‌کوبد. رعد و برق و توفان بر می‌خیزد. صداهای درهم بگوش می‌رسد. زروان ذوب و دود می‌شود و به‌وا می‌رود. تمام درختان در لوله می‌افتند و یکی پس از دیگری ریشه کن می‌شوند. بر زمین می‌ریزند. زمین می‌لرزد و ستارگان خرد می‌شوند و بزمین می‌افتند. مشیا و مشیانه در آغوش همدیگرند. پستی‌ها و بلندی‌ها هموار می‌شوند و تا چشم کار می‌کند زمین صاف است. تنها درخت دانش سرسبز و شاداب بجا می‌ماند و خورشید از زمین جوش می‌خورد و شعله گرم خونین آن از پشت درخت دانش بر مشیا و مشیانه می‌تابد.»

آلمان - تابستان 1386

که ناشی از یکی شدن با او خواهد بود. از طرفی ترس از مرگ آغاز فلسفه و علت غایی ادیان است. فرد عادی نمی تواند تن به مرگ دهد و همین امر فلسفه ها و خداشناسی های متعدد به وجود آورده است. این که همه جا ایمان به خلود و بقا دیده می شود خود دلیل بر این وحشت شدید از مرگ است.

بدین گونه با مرگ شخصیت ها هر کدام به نوعی، «گوهر» توسط «سیف القلم» می میرد، کودکش «کاکل زری» در حوض غرق می شود و می میرد. «جهان سلطان» از ناتوانی در کثافت خود می میرد. دیگران نیز هر کدام اگر چه زنده می مانند، بایستی در این زندگی اندوهبار لختی دیگر زندگی کنند تا مرگ سراغ آنها بیاید. «... از در و دیوار این خونه مرگ می باره.»

تنها شخصیت اصلی داستان - «احمدآقا» - بشکل تمثیلی (با نشان دادن درخت دانش که سرسبز و شاداب است) بر علیه این وضعیت می شود. اما پیش پرداختن به این موضوع لازم است کمی هم در باره تنهایی آدم های داستان بنویسم که نه تنها موضوع و مضمون داستان است که تکنیک آن را می سازد.

در این داستان آدم ها همه تنهایی، حتی وقتی هم می خواهند با دیگری حرف می زنند، خطاب به خودشان حرف می زنند. چوبک برای تأکید مضاعف با آوردن بیت هایی از رودکی و عرفی اقدام می کند، آن جا که می گوید:

هرجای که چشم من و عرفی بهم افتاد

برهم نگرستیم و گریستیم و گذشتیم.

شخصیت اصلی داستان نمی تواند با تنهایی خود کنار بیاید، هم چنین نمی تواند اندوهش را فراموش کند و مجبور است رنج بکشد. حتی عشق او به گوهر نیز نمی تواند چیزی از رنجش بکاهد. پسر او «کاکل زری» که یادآور دوران کودکی خودش است؛ نیز درمان درد او نیست. برای همین وقتی سنگ صبورش «آسید ملوچ» به او پیشنهاد می کند: «تو می‌گی گوهر تو منجلاب افتاده. خیلی خب. مگه نمی‌خوای از منجلاب بیرونش بکشی...؟ دسش بگیر و از منجلاب بیارش بیرون...»